

TANDORI MÁRIA

A reformmozgalom irányzatai a brit parlamentben az 1780-as évek elején

Az 1780-as évek elején Nagy-Britannia történelme egyik legsúlyosabb válságát élte át. 1779–80-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a hétéves háborúban létrejött büszke brit birodalom összeomlik: az észak-amerikai angol gyarmatok háborút indítottak az anyaország ellen, s mi több, jelentős esélyük volt a győzelemre. Az európai nagyhatalmak mind Anglia ellen fordultak. A külpolitikai elszigeteltséget és a háborús vereséget pedig az anyaország súlyos pénzügyi, gazdasági és politikai válsága követte. A politikai válság nem csupán kormányválság formájában jelentkezett, ami általában minden háborús vereség logikus következménye: az 1780-as évek elején a brit alkotmányosság egész rendszere ingott meg, még ha csupán rövid időre is.

A 18. századi brit közvélemény szemében az alkotmány központi kérdés volt. Ha a kor vezető parlamenti politikusainak fennmaradt írásait vagy beszédeit forgatjuk, a legszembetűnőbb az, hogy általában mélységes tisztelettel viseltetnek iránta. A parlamenti körökben használatos hangvételt érzékeltetik a kor egyik vezető politikusának, az ifjabb William Pittnek¹ a szavai: „Ez a csodálatos kormányforma bennünket az emberiség irigységének és csodálatának tárgyává tett ...”² „... a legtökéletesebb bölcsesség műve ...”³ A hatalom köreiben a fenti szavak még rendkívül visszafogott értékelésnek számítottak. „Az ő szemükben nem oly államrend volt az, melyet egyszerűen valamely más ország kormányzatához lehet hasonlítani, hanem a kormányzás mesterségének úgyszólván szentelt mysteriuma ...”⁴ Még III. György király is úgy tartotta, hogy az angol alkotmány „a legtökéletesebb emberi alkotás” volt.⁵ Ez a vélemény az akkori politikai helyzet természetes következménye. A korabeli hatalmi elit és a Hannoveri dinasztia a Stuartok 1688-89-es erőszakos eltávolításának köszönhette uralmát, és egészen 1746-ig, az utolsó jakobita (Stuart Jakab-párti) felkelés leveréséig legitimitásuk legalábbis megkérdőjelezhető volt. A rendszer hívei és ellenfelei mind 1688-ból kiindulva értelmezték helyzetüket és az alkotmányt. A rendszer haszonélvezőjének, a whig arisztokráciának létszükséglet volt az utólagos legitimizálás, mely a *Bill of Rights*-t és az *Act of Settlement*-et⁶ tekintette fő eszközének, és az 1688-89-es államcsínyt „Dicsőséges Forradalom” névvel ruházta fel. A század közepe felé ezt a „Dicsőséges Forradalmat” haszonélvezői már egyenesen az isteni Gondviselés művének tekintették.⁷ A whig arisztokráciának – pontosabban a whig arisztokrácia éppen kormányon lévő klikkjének – nyilvánvalóan a „Dicsőséges Forradalom” misztifikálása és a fennálló rendszer konzerválása volt a létérdeke. A parlamenten belüli ellenzék – amely a 18. század legnagyobb részében szintén whigekből állt – kissé tudathasadásos módon viszo-

nyult a rendszerhez. Alapvető változtatás nem lehetett az érdeke, hiszen célja a meglévő viszonyok közepette való hatalomrajutás volt. Kritikája tehát nem a rendszer, csupán egyes jelenségek és az éppen kormányzó rivális frakció hatalma ellen irányulhatott. A parlamenten belül elenyésző kisebbséget alkotott a harmadik irányzat, amely azonban az 1760-as évektől kezdve jelentős parlamenten kívüli tömegekkel állt kapcsolatban, s amely a rendszer és az alkotmány radikális megváltoztatását tűzte ki célul. 1780-ban a kormányfő Lord Frederick North⁸ volt, így természetesen ő képviselte a rendszerhez való feltétlen ragaszkodást. A whig ellenzékét Lord Rockingham⁹ vezette, a parlamentben helyet foglaló kis számú radikális-szimpatizáns élén pedig Lord Shelburne¹⁰ állt.¹¹

Az angol alkotmány úgynevezett történeti alkotmány, tehát nem egy alkotmányozó nemzetgyűlés által egyetlen törvény formájába öntött, egységes mű, hanem hosszú évszázadok törvényalkotó munkájának az eredménye. A brit alkotmánynak csak kis részét képezik írott dokumentumok, nagyobb részt íratlan hagyományokból illetve bírói döntvényekből áll össze. A brit joggyakorlat szerint például a Lordkancellár bíróságának minden döntése örök időkre befolyásolhatja az angol alkotmány működését, mivel precedenssé válik, amire akár 500 év múlva is hivatkozni lehet. Ennek következtében tehát a 18. század parlamenten kívüli közvéleménye is féltékenyen figyelt minden döntést, hiszen az megváltoztathatta az egész brit joggyakorlatot. Amikor pedig az amerikai konfliktus az 1770-es évek folyamán egyre aggasztóbbá vált, majd nyilvánvaló lett a háborús vereség és a gyarmatok elszakadása, az angol közvélemény gyanakodni kezdett. Már legalább 100 éve szokássá vált, hogy minden országos bajért az alkotmányt tették felelőssé. Most is ez történt. Ha valaki feltette a kérdést, miért is lázadtak fel a gyarmatok, kórusban hangzott rá a válasz az óceán mindkét partjáról: az alkotmány eredeti, kiváló, tiszta és kifogástalan szerkezetet megromlott, beszennyeződött, eltorzult, és ez okozta a lázadást, a háborút és a vereséget. Általános vizsgálódás indult tehát azzal kapcsolatban, hogy mik is ezek a torzulások, milyen okokra vezethetők vissza, és mi idézhette elő a brit birodalom összeomlását. Aki ilyesmit keresett, nem kellett túlságosan sokáig kutatnia: sorra bukkanhatott rá az aggasztó vagy egyenesen felháborító tünetekre. Az alkotmánynak ezen torzulásai természetesen nem egycsapásra jelentek meg, de a szélesebb közönség most, az 1770–1780-as évek fordulóján kezdett igazán felfigyelni rájuk. A politikai ellenzék Lord Rockingham vezette része abból indult ki, hogy az alkotmány eredetileg tökéletesen működött, működése azonban az idők folyamán némileg megváltozott. E változások egy része (azok, amelyek a király hatalmát korlátozták) jó, más része (amelyek a korrupciót növelték) rossz. Akik így gondolkodtak, tehát azt vallották, hogy az alkotmánynak nem minden változását kell eltörölni, csak a „károsakat.” Álláspontjuk tehát alapvetően konzervatív volt: semmi újat nem akartak, csak az „eredeti, tiszta” állapot részleges restaurálását. A Rockingham-whigek úgy vélték, a torzulások egyedüli oka, hogy a Korona (vagyis a végrehajtó hatalom) túlságosan nagy részt ragad magához a hatalomból. Ezért tehát nem kell semmi mást tenni, csupán a Korona hatalmát megfelelő mértékben korlátozni. A Lord Shelburne vezette másik csoport úgy vélte, nem ebben rejlik a baj igazi oka. Abban egyetértettek a Rockingham-whigekkel, hogy a Koronát valóban vissza kell szorítani, de úgy

látták, a torzulásokat csak egy jóval átfogóbb reform szüntetheti meg. Az egész politikai rendszert meg kell reformálni, s ezt a választójog kérdésével kell kezdeni, mivel a legfelháborítóbb visszaélések az alkotmánynak ezt a részét érintették.

1. A választójogi reformmozgalom

1716-tól Angliában a parlamenti választásokra vonatkozóan a *Septennial Act* (Hétéves Törvény) volt érvényben, amely az általános választásokat hét évente írta elő az. A választásokon eldőlt, ki jut be képviselőként a politizálás szentélyébe, a parlamentbe, és őt onnan hét évig gyakorlatilag nem lehetett eltávolítani, választói iránt pedig semmiféle kötelezettségei nem voltak. A választások keretében a választókerületek szolgáltak, amelyek a megyékben és a városokban szerveződtek. A 18. század végére jelentős anomáliák alakultak ki a brit választókerület-rendszerben. Burjánzott a korabeli politikai élet rákfeneje és legvitatottabb problémája, a *rotten* vagy *pocket borough*-k intézménye. „Rothadt” vagy „zseb-” körzetnek azokat a településeket nevezték, amelyek 100–200 évvel azelőtt még általában jelentős népességgel rendelkező városok voltak, és lakosságuk révén még 1640 előtt megszerezték maguknak a jogot egy vagy két parlamenti képviselő megválasztására. A 16., 17. és 18. században az angol társadalomban azonban olyan folyamatok zajlottak le – a bekerítések, a forradalom, a polgárháború, később az ipari forradalom –, melyeknek következtében Anglia demográfiai térképe és településstruktúrája teljesen átrendeződött: mindenekelőtt Anglia déli részén számos hajdan jelentős település szinte teljesen elnéptelenedett. Gyakori volt az olyan község, melynek mindössze egy-két választójoggal rendelkező lakója maradt, ám ez az egy-két fő nem ritkán két képviselőt is választott. Az ilyen körzetek jelentették a 18. századi brit politikai korrupció melegágyait. Ezek a körzetek ugyanis megvásárolhatók voltak. Választókerülethez többféle módon lehetett jutni. A legismertebb módszer az volt, hogy a gazdag úriember kiszemelt magának egy *borough*-t, és a környéken jelentősebb földbirtokot vásárolt. Ha a község körzetének nagy részét sikerült megszereznie, az akciót lényegében elintézettnek tekintették: a néhány választóval „jóban kellett lenni”: a választások előtt megfelelő lakomákkal, ajándékokkal és instrukciókkal kellett őket ellátni (ez persze a választók tényleges létszámától függően meglehetősen munka- és pénzigényes dolog is lehetett). Számos angol úriember egy-szerre több választókerület parlamenti helyei között válogathatott. Az összefonódások szinte áttekinthetlenné váltak: hivatalviselői révén sok *rotten borough* ügyébe végső soron maga az uralkodó vagy a kormányzat avatkozott bele. A mandátumokhoz szabályos adásvétellel illetve árveréssel is hozzá lehetett jutni. A választások egyébként mindig azzal kezdődtek, hogy az uralkodó saját emberei támogatására nagyobb kölcsönt vett fel – még a parlament feloszlásának nyilvánosságára hozatala előtt.¹²

A szinte áttekinthetetlen választási korrupció megszüntetésére a 18. századi reformerek két fronton indítottak támadást. Az egyik irányzat a parlamentek időtartamát vette célba, és jelentősen rövidíteni akarta azt. A kevésbé radikális whig reformerek a 3 éves ciklusokat szerették volna visszaállítani. A 60–70-es évek radikálisai viszont az évenkénti választás mellett kardoskodtak.

A másik fő célpontot a *rotten borough*-k jelentették. Ez jóval bonyolultabb kérdés volt, mint a parlament időtartama, nem is alakítottak ki egységes álláspontot. Az egyértelműnek tűnt, hogy a reformerek minden csoportja a *rotten borough*-k számának csökkentését és ezzel párhuzamosan a képviselők számának emelését, valamint a választók körének szélesítését tűzte ki célul. A reformnak ez az irányzata a 60-as években kezdett körvonalazódni John Wilkes¹³ vezetésével, ám már ekkor sem volt egészen egységes. Többek között felmerült egy olyan javaslat is, hogy a képviselőlet ügyét az adózással kellene összekapcsolni. Richmond herceg¹⁴ egyenesen azt állította, hogy a legkisebb alattvalónak is szavaznia kellene, hiszen valamilyen formában ő is adózik.¹⁵ A hetvenes évek elején az amerikai események kissé háttérbe szorították ezeket a reform-elképzeléseket, de 1778–1780 között újabb fellendülés kezdődött. Wilkes ekkorra már a City egyik legfőbb tekintélyű polgára lett, így a staféta-botot új személyiségek vették át, és immár nemcsak Londonban és annak legszűkebb környékén szervezkedtek. 1780 márciusában egy Wyvill¹⁶ nevű yorkshire-i tiszteletes delegátus-konferenciát szervezett, és kidolgozott egy javaslatot: 100 új megyei képviselőt és évenkénti parlamenti választásokat követelt.¹⁷ Ezzel egyidőben Wilkes londoni követői is szervezkedni kezdtek: a *Westminster Committee of Association* (egy radikális, parlamenten kívüli politikai szervezet) létrehozott egy albizottságot a képviselőlet helyzetének vizsgálatára. Követeléseiket a következőkben foglalták össze: évenkénti parlament, egy képviselőt választó, egyenlő választói létszámmal rendelkező választókörizetek, egyetemes férfiválasztójog, titkos szavazás, képviselői fizetés, a hivatalviselők választhatósági jogának eltörlése. Ez a csoportosulás sikerebb volt, mert áprilisban létre tudtak hozni egy szervezetet, a *Society for Promoting Constitutional Information*-t, a fenti eszmék terjesztésére. A követelések egy mérsékelt és egy radikálisabb irányzatra oszlottak: a mérsékelték 3 éves parlamentet akartak, és a *rotten borough*-k részleges eltörlését. A radikálisabbak évenkénti parlamentet, egyetemes férfiválasztójogot, közvetlen népi kormányzást, Lordok Háza nélkül.¹⁸ A két irányzatot nem lehet minden esetben tökéletesen elválasztani egymástól: az egyes személyiségek és szervezetek váltakozva fogadták el a különféle követeléseket. Shelburne és pártja lényegében a parlamenten kívüli ellenzék és Wyvill reformgondolataival azonosult. Shelburne már 1780-tól, követője, az ifjabb Pitt pedig 1783-tól nyíltan támogatta Wyvill yorkshire-i mozgalmát.¹⁹

Célszerű különbséget tenni a parlamenten kívüli radikális mozgalmak két ága között. A régebbi, a Wilkes-féle mozgalomból nőtt ki a londoni és a London környéki csoport. Ehhez csatlakozott az ifjú Charles James Fox,²⁰ aki egyébként Rockingham követője volt, de – némileg meglepő módon – a londoni radikálisokkal is szimpatizált. A Wyvill-féle mozgalom Londontól igen távol, Yorkshire-ban bontakozott ki, a 70-es években. A yorkshire-ihoz hasonló társaságokat hamarosan több megye is létrehozott. Ezek programja azonban nem vált egységessé. Wyvill célja egy *National Association* (egész országra kiterjedő radikális szövetség) létrehozása volt (később ő maga *Popular Party*-nak nevezi majd²¹), de az általa szervezett londoni találkozóra csupán 12 megye és 4 város küldött követeket. Wyvill elutasította a London és a *Westminster Committee*-khez való csatlakozást, mert ezek Cartwright²² és John Jebb²³ – Wyvill szerint veszélyes – radikalizmusának hatása alatt álltak²⁴.

Az irányzatok között volt némi különbség: a londoniak radikálisabbak voltak, egy kicsit jobban hangsúlyozták a parlamenti ciklusok és az általános férfiválasztójog kérdését. A yorkshire-iek a *rotten borough*-kra koncentráltak. A két csoport tagjai jelentős fenntartásokkal viseltettek egymás iránt. A londoniak büszkéek voltak Wilkes-párti múltjukra, és arra, hogy ők a fővárosiak. Lenézték a *Yorkshire Association*-t, provinciálisnak tartották. A yorkshire-iek természetesen ellenkező előjellel, de szintén előítéletekkel viseltettek a londoniakkal szemben, és ebben is sok megye egyetértését tudhatták maguk mögött. A londoni mozgalom meglehetősen bezárkózó volt, csupán néhány London környéki megye közvéleményére gyakorolt hatást,²⁵ míg Wyvill például kereste a kapcsolatokat Skóciával. Fox tehát a londoniakkal, Shelburne és Pitt a yorkshire-iekkel lépett kapcsolatba. A radikális reformmozgalmak azonban nem fogadták oly lelkesen a velük rokonszenvező politikusokat, mint ahogy azok elvárták volna. Szükségük volt vezető politikusokra, hiszen a petíciókat csak azok támogatásával vihették a parlament elé. Nyilvánvalóan érezték azonban, hogy azok valójában csupán meg akarják lovagolni mozgalmukat.²⁶ Wyvill is osztotta ezt a véleményt, és azon igyekezett, hogy mozgalmát megtartsa független vidéki gentry számára. Yorkban Rockinghamék kezdeményeztek egy találkozót. Wyvill azonban borsot tört az orruk alá, és rávette a hallgatóságot, hogy egyezzenek meg: sem peerek, sem parlamenti tagok ne legyenek beválaszthatók a petíciót összeállító bizottságba. Rockinghamék erre 1781 februárjában megszervezték a Westminster háztulajdonosainak találkozóját. Itt John Jebb és Cartwright terelte radikális mederbe az összejövetelt, a Rockingham-pártot azonban nem sikerül távol tartaniuk: titkárukká Fox ügyeskedte be magát.²⁷

1782 márciusáig a parlamenti ellenzék elsődleges célja North megbuktatása volt, az egység fenntartása állt érdekében, nem pedig a különbözőségek hangsúlyozása. 1782 márciusának végén azonban az ellenzék diadalmaskodott: Rockingham, Fox és velük koalícióban Shelburne került hatalomra. A reformerek összes frakciója és irányzata munkába lépett, úgy vélték, eljött az idő a cselekvésre, szabad a pálya. Pitt sem késlekedett: már 1782. május 7-én benyújtotta javaslatát. Ez volt az első komoly parlamenti reformjavaslat és -vita a brit parlament történetében. A terv mindenkinek ígért valamit: támadta a Koronát Rockinghamék elvárása, a *rotten borough*-kat pedig a yorkshire-iek szájaíze szerint. A képviselőről vallott elveket a londoniaktól vette át. Ugyanakkor nagyon vigyázott, hogy senkit se ijesszen meg. Ez a beszéd valójában semmilyen konkrét javaslatot nem tartalmazott, csupán kijelölt néhány megvizsgálendő témát. Lényegében kérvény volt, egy vizsgálóbizottság létrehozására. A javaslatot természetesen leszavazták, 161:141 arányban. Ez azonban egyáltalán nem jelentett megszegyenítő vereséget. A reformerek mindenesetre saját terveik igazolását látták, és további ösztönzést kaptak. május 17-én Pitt támogatta Sawbridge²⁸ javaslatát a parlamentek időtartamának rövidítésére. Beszéde nem maradt fenn, csupán egyik érve: a hétéves parlament túlságosan nagy befolyást biztosított a minisztereknek. Fox a javaslat mellett szólt, Burke²⁹ ellene. Természetesen ezt az indítványt is leszavazták.³⁰ Már másnap, május 18-án újra összejött Pitt és Wyvill,³¹ ott volt Richmond herceg, Lord Mahon,³² és Wilkes is. Egy nagy petíciót akartak megfogalmazni és elindítani, a parlamenti reform érdekében. Wyvill addig ügyködött, hogy még

Rockingham is megígérte – bár korántsem volt lelkes –, hogy foglalkozik az ügygel. Május végén Lord Mahon állt elő egy törvényjavaslattal, szintén a yorkshire-iak szellemében, elsősorban a választások tisztaságának helyreállítása érdekében. Javaslata tartalmazta azt az új elemet, hogy a megyei választásokat ne egyetlen központban, hanem egy időben, de több helyen tartsák. A reformerek kezdődő meghasonlását mutatja, hogy ezt a javaslatot éppen Fox támadta a leghevesebben, és június 21-én az ő hatására vetette el a Ház.³³ A reformerek szakadása ezek után döbbenetes gyorsasággal következett be: július 1-jén Rockingham váratlanul meghalt és a kormány abban a pillanatban kettészakadt. A király a legtekintélyesebb, és számára egyedül elfogadható kormánytagot, Shelburne-t jelölte ki miniszterelnökké, amit a régóta hivataléhségben szenvedő Fox nem tudott elviselni. Híveivel együtt azonnal kilépett a kormányból. Shelburne és kis csapata számára a kormányválság közepén nem a választójogi reform volt a legsürgetőbb kérdés, bár nem tettek le róla. 1782 nyarán, a parlament elnapolásakor Shelburne nyilvánosságra hozta programját. (Ez a tény már önmagában véve is újdonság volt.) Ebben egy egész sereg adminisztratív jellegű reformtervet fogalmazott meg, ezen kívül javasolta a vidéki képviselők létszámának növelését is. Shelburne az utóbbi passzust azonban az őszi trónbeszédbe már nem merte belevenni. A parlamenti képviselők köreiben ez a kérdés oly kevés népszerűségnek örvendett, hogy ezt a gesztust meg kellett tenni a kormány életképessége érdekében.³⁴ A radikálisok viszont azt hitték, hogy mivel két fő pártfogójuk, Shelburne és Pitt lett a kormány két kulcsfigurája, szabad az út a reformok előtt. Már július 18-án a londoni radikálisok újabb petíciót adtak be, ami szintén az egyetértés helyreállítását szolgálta, és eléggé általános tartalmú volt.³⁵ Az ügy azonban elakadt. Ószre a kormányon belül egyre több súlyos probléma jelentkezett, és a küszöbön álló békekötés³⁶ körüli nézeteltérések egyre lehetlenebbé tették Shelburne helyzetét. Wyvill-ék azonban erről nem vettek tudomást, és ősszel újabb módosított reformtervvel álltak elő.³⁷ Céljuk ismét az egység helyreállítása volt, amelyet azonban ez alkalommal sem sikerült megvalósítaniuk. A program elemei a következők voltak: a megyei és nagyvárosi képviselők létszámát meg kell növelni, 50 *rotten borough*-t el kell törölni, ezek választóit pedig a megyékben kompenzálni. A Hétéves Törvényt semmissé kell tenni, Skóciában is meg kell reformálni a választásokat, a cenzust pedig le kell szállítani, hogy a kisbirtokosok és a bérlők ellensúlyozni tudják a nagybirtokosok befolyását. Ezeket az elveket 1782 novemberében fogadta el a *Yorkshire Association*, és a következő év elején akarták a parlament elé vinni.³⁸ A békevíta és a Shelburne-kormány halódása azonban eleve kudarcra ítélte mozgalmukat: senki sem figyelt rájuk. A londoni reformerek fanyalognak „sajátos”-nak bélyegezték a tervet, Shelburne-nek és Pittnek pedig nem maradt rá energiája, mivel bukásra álló kormányukat kellett védeniük. Yorkshire-en kívül a javaslat fogadtatása még a megyékben is igen változó volt. Sokkal kisebb volt az érdeklődés, mint az 1780-as petíciók időszakában. Most csak 12 petíciót küldtek be, szemben az 1780-as 26-tal.³⁹ Még Skócia sem reagált – Wyvill mélységes csalódására. Nyilvánvaló volt, hogy a nagy parlamenti reformmozgalom kifáradóban van. Ennek ellenére 1783 májusában Pitt újra előhozta a parlamenti reform kérdését, mégpedig előző javaslatánál sokkal határozottabb formában, elsősorban a fentebb ismertetett yorkshire-i pontok figyelembevételével. A petíciók

kudarcán okulva azonban elhagyta az 50 *borough* törlését, csak 100 új megyei tagot kért. A Hétéves Törvény kérdését sem feszegette. A *borough*-k megszüntetésére azzal az eredeti javaslattal állt elő, hogy korrupciós tettenérés esetén büntetésképpen szüntessék meg őket, választóikat pedig vegye át a megye. Beszéde végén ő maga is beismerte, hogy javaslata egyes elemeinek biztosan semmi esélye a jóváhagyásra. A javaslat valóban eleve kudarcra volt ítélve. (Pittnek már az előző, gyakorlatilag semmitmondó reformtervét is leszavazták, egy részletezett és eléggé radikális javaslat ráadásul egészen máshogy fest, mint egy alázatos hangú folyamodvány.) A törvényjavaslatot 293:149 arányban, döntő többséggel vetették el.

A radikális képviseleti reform ügye ezzel lényegében elakadt. Az India-vita, majd a kormányalakítási gondok háttérbe szorították a parlamenti reform ügyét, de mihelyt tehetette, Pitt újra elővette azt: 1785-ben, már miniszterelnökként újabb – még mérsékeltebb – reformtervvel állt elő, amelyben többek között 36 *rotten borough* eltörlését javasolta. Reformtervezet soha addig nem indult ilyen kedvező eséllyel, Pitt ugyanis mindkét Házban jelentős többséggel rendelkezett. Tervezetét azonban még saját kormányának tagjai sem támogatták egységesen: 248–174 arányban leszavazták. 1786-ban Lord Stanhope (a hajdani Lord Mahon) egy újabb, a választások tisztaságát célzó törvényjavaslatát vetette el a Ház, s már Pitt sem kardoskodott mellette. Wyvill próbálta meg lecsillapítani az emiatt sértett Stanhope-ot, és 1786. december 17-i levelében részletesen elemezte a reformmozgalom hanyatlásának körülményeit.⁴⁰ 1793, a francia háborúk kezdete után Pitt végleg le is vette a napirendről a kérdést. A 18. század végének választójogi reformmozgalma nem hozott tehát eredményt: a mozgalom gyümölcseit 1832-ben az első nagy parlamenti reformtörvény hozta meg.

2. A „Gazdasági Reform”

A választójogi reformmozgalom az 1760-as években, parlamenten kívüli körökből indult. A reform másik irányzata a 70-es évek és a whig parlamenti oligarchia terméke. Ez egy sajátos irányzat, melynek nem sok köze volt egy valóságos gazdasági reformhoz. (A megkülönböztetés végett a mozgalom nevét nagy kezdőbetűvel írjuk.) Rockingham első kormánya 1767-ben már arra törekedett, hogy a király alkotmányos befolyását csökkentse,⁴¹ majd részben a király pontosan e miatt megerősödött ellenszenvé buktatta meg. Rockingham a 70-es évek hosszú, ellenzékben töltött évei alatt egyre hevesebben lépett fel a Koronával szemben. Ahogy a háborús helyzet alakulásával párhuzamosan a közvélemény egyre inkább az alkotmány vizsgálata felé fordult, Rockinghamék egyre magabiztosabban kezdték hirdetni álláspontjukat, miszerint minden baj egyedüli oka a Korona, és reformirányzatuk céljául azt tűzték ki, hogy a Koronát megfosszák gazdasági alapjaitól. Ezzel a törekvésükkel nem álltak egyedül, hiszen a 18. század végének minden ellenzéki politikusa rendszeresen támadta a Koronát. Ez közhelyszámba ment a korabeli parlamenti retorikában. Rockinghamék abban különböztek a többi ellenzékítől, hogy hittérítői buzgalommal vetették bele magukat a Gazdasági Reform kidolgozásába, mely nemcsak eszköz, hanem végső cél is volt számukra. A whig szabadság e megszállott hirdetői azonban a jogokat – ame-

lyektől a Koronát meg kívánták fosztani – csupán saját monopóliumukká akarták tenni. A Gazdasági Reformmozgalom az 1770-1780-as évek fordulóján kezdődött. Az első lelkesedésnek talán leglátványosabb epizódja 1780. április 6-án zajlott le, amikor John Dunning⁴² képviselő előállt a korszak talán legtöbbet emlegetett határozati javaslatával, miszerint: „A bizottságnak⁴³ a következő a véleménye: ki kell jelenteni, hogy a Korona befolyása megnövekedett, jelenleg is növekszik, és csökkenteni kell.”⁴⁴ A javaslat megszövegezése meglehetősen merésznek tűnik még a legtoleránsabb alkotmányos monarchiában is, hiszen az alattvalók túlnyomó többsége odaadóan lojális volt. Az ilyenkor elvárható közfelháborodás helyett azonban a fenti indítványt fellélegzés és ünneplés fogadta, a javaslatot a parlament elfogadta,⁴⁵ szerzőjét ettől kezdve a reformmozgalom élharcosának tekintették, és uralkodói kegyvesztettség helyett bárói cím lett az osztályrésze.

Ha megpróbáljuk összegezni a korszak parlamenti megnyilatkozásait, illetve a vezető személyiségek hátrahagyott iratait, akkor az szűrhető ki, hogy a „Korona” szó egyszerre több dolgot is jelentett. A Korona alatt valamilyen formában mindig a végrehajtó hatalmat értették,⁴⁶ de olykor ez magára az uralkodóra vonatkozott, gyakrabban a végrehajtóhatalom más résztvevőire, elsősorban a miniszterelnökre, leggyakrabban pedig az egész kormányzatra.⁴⁷ Az angol alkotmányosság abból indul ki, hogy a Korona egyenlő a király virtuális végrehajtó hatalmával, amely eredetileg teljes mértékben a király kezében összpontosult, de az idők folyamán több személy és testület között oszlott meg. Az 1780-as évek alkotmányjogi vitái jórészt az uralkodói előjogok körül örvénylettek. Az alkotmányos „Szentháromságban” az uralkodó szerepe volt a legkevésbé pontosított, és az alkotmány „egyensúlyát” ez a bizonytalanság billentette ki a leggyakrabban. A 20. század végére az uralkodói előjogok rendszerét többé-kevésbé megszilárdultnak tekinthetjük. A 18. század folyamán azonban az egész rendszer a legdinamikusabb fejlődésben volt, és a parlament életében sokszor éppen az jelentette a központi kérdést, hogy ez a bonyolult problémarendszer valahogyan tisztázódjon. Az uralkodó mellett a Korona másik fontos alkotóeleme a kormány volt. A 18. század végi brit kormányt úgy lehetne definiálni, hogy a parlamentnek és a Titkos Tanácsnak az a bizottsága, mely döntő mértékben részesült az uralkodó végrehajtó hatalmának – más megfogalmazás szerint felségjogainak⁴⁸ – gyakorlásából. Az 1780-as évek parlamenti vitái során a „Korona” kifejezés alatt általában a kormányt értették. Amikor Rockinghamék a Koronát támadták, szinte kizárólag olyan tünetekre hívták fel a figyelmet, amelyek valamilyen módon a Korona gazdasági-financiális lehetőségeivel álltak kapcsolatban. Olyan tervet dolgoztak hát ki, hogy a Koronát meg kell fosztani anyagi forrásaitól, és így kell lehetetlenné tenni politikai befolyását. Whig arisztokratákhoz méltóan úgy vélték, ezek a műveletek csupán a parlament falain belülre tartoznak. Eszükbe sem jutott közvetlenül a választókhoz fordulni. Így a reform gazdasági irányzata végül is egy zárt parlamenti klikk tagjainak kissé életidegen vállalkozása lett, akik helyzetük folytán nem tudták teljesen felmérni a problémát, és tetteik következményeit sem.

Az 1770–1780-as években a parlamentben és a politikai közvéleményben kialakult egy általános vélemény, miszerint számtalan rendelkezésére

áll eszköze révén a Korona – a végrehajtó hatalom – illegálisan „átnyúl” a törvényhozásba, ahol olyan törvények meghozatalát igyekeznek előidézni, amelyek fokozatosan kiterjesztik hatáskörét, és „elrútítják, s végezetül teljes megsemmisítéssel fenyegetik a világ legcsodálatosabb kormányzati rendszerét.”⁴⁹ 1780-ra mindennapos dolog lett a Képviselőházban az, hogy ellenzéki képviselők zúgolódtak a zsíros állások, életjáradékok, rang-adományozások parlamenti többséget befolyásoló hatása ellen. „Szabad kormányzatot” követeltek, és a Házat ki akarták vonni a Korona befolyása alól. A 18. századi kormányok azonban kivétel nélkül alkalmazták a királyi befolyást, és nem láttak módot a „király dolgának elvégzésére” anélkül, hogy a parlamenti befolyásolás uralkodó számára adott lehetőségeit fel ne használnák.⁵⁰ Dunning javaslata is csak „csökkenteni” és nem eltörölni akarta a Korona befolyását. Hogy melyik képviselő hogyan foglalt állást e befolyással szemben, az lényegében egyetlen fontos dologtól függött: attól, hogy éppen a Ház melyik oldalán ült. Az ellenzék számára a Korona befolyása valóban súlyosnak, néha alig elviselhetőnek tűnt, míg a mindenkori kormány – mivel számára a dolog alapvetően kellemes volt – gyakorta inkább kevesellte azt.⁵¹

De mit is értettek valójában e „befolyásolás” vagy „korrupció” alatt? Azt, hogy a Korona rendelkezésére álló különféle források segítségével (és általában az uralkodó hallgatólagos jóváhagyásával, támogatásával és nevében) a kormány befolyásolni tud bizonyos politikai műveleteket. Melyek voltak a források és melyek a befolyásolt műveletek? A 18. század végén a Koronának 4 fő pénzforrás állt a rendelkezésére: a civillista, a „regáléjogok” (adók, vámok, illetékek – például a posta, a koronabirtokok jövedelmei), valamint Skócia és Írország jövedelmei. A kormány játékerterét az biztosította, hogy nem volt világosan elhatárolva a király magán- és hivatali tulajdona és bevétele. A civillista, melyet a parlament általában ellentmondás nélkül szavazott meg, nemcsak az uralkodócsalád létfenntartási költségeit tartalmazta – ez volt a kisebb rész – hanem magában foglalta például a kormányzat költségeit és az úgynevezett „titkosszolgálatnak” nevezett tételeket. (Ez alatt csak részben értendő a mai értelemben vett titkosszolgálat. Ide tartozott az államtitkárok kezén megforduló hivatalos összegeknek az a része, amiből például pamfletek, újságok kiadását lehetett finanszírozni, és bizonyos jótékonyásra szánt összegek, például az összes angliai életjáradék költségei.)⁵² Az uralkodó magánpénzéből is jutott politikai befolyásolásra: 1777-ben például III. György 12 ezer fontot adott a választások finanszírozására. A második forráscsoport, a Korona úgynevezett örökletes forrásai közé az adókat, a posta, a Lancaster és Cornwall hercegség bevételeit, bizonyos (például bor-) illetékeket, vámokat, bérleteket, bírságokat és egyes gyarmatok (például Barbados) jövedelmeit számították. Ezek fölött is szabadon rendelkeztek a kincstári titkárok. A Korona skóciai és írországi jövedelmeit életjáradékokra fordították, és ezek az életjáradékok is a kormány fennhatósága alá tartoztak.⁵³ A pénzügyek mellett a Koronának tulajdonképpen számos egyéb lehetősége is volt a befolyásolásra, s ezeket, ráadásul, sokkal nehezebb volt ellenőrizni. Ilyen volt például a kitüntetések adományozása. A Térdszalag-, Bath- és St. Patrick rendek, valamint az öröklődő rangok adományozása sokszor fordított tekintélyes személyiségek pártállásán – az adományok elmaradása pedig sokakat fordított el a kor-

mánytól. A mindenkori kormány egyik legkiválóbb befolyásolási eszköze volt a rangok adományozása:⁵⁴ kényelmetlenné vált képviselőket el lehetett vele távolítani az alsóházból. Pénzzavar esetén egyes állami szállítókat el lehetett némítani a díszes irat adományozásával – földbirtok soha nem járt vele. A Felsőház pártállásait alkalomadtán át lehetett alakítani nagyobb létszámú kormánypárti lord kreálásával. Az esetleg vonakodó lordok jobb belátásra bírásának önmagában az is kiváló eszköze volt, ha csak fenyegetőztek az ilyesmivel. Ez a módszer még 1911-ben is bevált.⁵⁵ (A lordság exkluzív intézmény: a sörgyáros, aki tavaly lett báró, már nem örül, ha az idén újra érkezik néhány parvenü, ezért inkább megszavazza az ellenszenves törvényjavaslatokat.) A Fox-North koalíciót például nagy mértékben meggyengítette, hogy a király egyetlen kitüntetés sem volt hajlandó adományozni az ő hivatali idejük alatt. A Korona rendelkezésére álló eszközök egy másik csoportját „alig észlelhető befolyásnak” nevezték. Már a neve is mutatja, hogy nehéz pontosan meghatározni ezt a kategóriát. Ez a fedőnév a kormányzati megrendelések, kormányhitelek és a koronabirtokok bérbeadása körüli lehetőségeket takarta. A 18. század végén a Korona talán leghatásosabb befolyásoló eszköze azonban a „befolyásolási” rendszer maradt. Már 1675 óta történtek kísérletek arra, hogy csökkentsék a Koronától függő hivatalnokok számát, illetve kizárják őket a parlamentből. 1693 és 1742 között egész sereg törvény született e célból.⁵⁶ Ha például az *Act of Settlement* minden rendelkezését végrehajtják, az még a minisztereket is kizárta volna a parlamentből. (Ezt a kényes helyzetet az 1705-ös *West's Expedient* oldotta meg,⁵⁷ mégpedig a legsajátosabb módon: a hagyomány értelmében miniszter csak parlamenti tag lehetett. Ha viszont egy képviselőt miniszterre emeltek, az automatikusan elvesztette mandátumát. Így viszont miniszteri tárcáját is el kellett volna, hogy veszítse. Az angol jog által létrehozott eme huszonkettes csapdáját páratlan logikával oldotta meg ez az intézkedés: a kinevezett képviselő helyére azonnal új időközi választásokat írtak ki, és ha kerületük újra választotta őket, töretlenül folytathatták mind képviselői, mind miniszteri pályafutásukat.⁵⁸ Ez a procedúra gyakorlatilag névleges volt (nem taláni példát arra, hogy egy kinevezett miniszter mandátumát büszke választókerülete ne hosszabbította volna meg), de hosszú napokat és heteket vett igénybe. Ennek következtében minden új kormány több heti cselekvésképtelenséggel kezdte hivatali idejét, hiszen tagjai nem jelenhettek meg a parlamenti vitákon. A Korona patronálási befolyásánál valójában nem is a miniszteri helyek jelentették a problémát: logikus, hogy egy miniszter a saját kormányára szavaz. Fontosabb tényező volt, hogy a kormány az összes államhivatalnokokat, a hadsereg és flotta aktív tisztjeit, a főpapokat, bírakat és a gyarmati tisztviselőket pozíciójuk és járadékaik révén a markában tartotta. Tehát ha a kormány elég ügyes volt, és a választásokon sok lekötöztetettjét tudta a parlamentbe juttatni, illetve a már ott ülőket le tudta kötelezni valamely adománnyal, akkor biztos többségre tehetett szert. A kormánytöbbség kialakításában sorsdöntő „Udvari és Adminisztrációs” parlamenti csoport lényegében ilyen személyekből állt össze. Az 1780-as évek reformmozgalma leghevesebben azokat a színekúrákat támadta, melyek éppen a Korona efféle befolyásának alapjául szolgáltak.

Mindezekből meggyőzően kirajzolódik, hogy a Korona politikai befolyásoló hatalma nem volt pusztán a képzelet szüleménye. 1780-ban, amikor a fent említett Dunning-javaslat megszületett, a Korona eme hatalma főképp három téren érvényesült. Egyrészt abban, hogy a hadiesemények és a fokozódó társadalmi feszültségek ellenére a kormány az amerikai háború folytatását erőltette, másodsorban hogy a North-kormány mindent elkövetett hatalmon maradásáért, s végül hogy a reformtörekvések petíció alakjában, tehát parlamenten kívülről érkező részét sorra elgáncsolták. Az 1780-as évek elején tehát általános vélekedés volt, hogy a Korona „korruptt”. Érdemes erre a tényre még egy más szempontból is pillantást vetni. Le kell szögeznünk, hogy itt nem a szó általános értelmében vett korrupciónak van szó: nem arról, hogy a miniszterelnököknek, vagy a kormány bármelyik tagjának valaki csúszópénzt adott volna, és a fő államhivatalnokok saját vagyonuk növelésére használták volna fel a hivatalban töltött időt. A század közepén még találunk erre utaló jeleket is, az idősebb Pitt és propagandája azonban sokat változtatott a helyzeten. Magánéletét tekintve nem lehet becsületesebb embert találni, mint az akkoriban állandóan korrupcióval vádolt Lord North, aki nemhogy nem gazdagodott meg miniszterelnökként, éppen ellenkezőleg – anyagilag tönkrement. A „reformer” miniszterelnökökre, Rockingham-re és Shelburne-re is ez volt a jellemző, nem is beszélve Pittről, aki e téren félelmetes hírnévre tett szert. Mindegyiküknek anyagi gondokat, és nem jólétet hozott a hivatal. A korrupció ebben az esetben politikai korrupciót jelent: a miniszterek az általuk üdvöztetőnek tartott politika nagyobb hatásfokú érvényesítése érdekében befolyásoltak másokat, tulajdonképpen mindenkit, akit lehetett. És az volt a kivételes, ha nem lehetett. Az 1780-as évek parlamenti reformmozgalmait tehát a korrupciónak eme válfaja ellen küzdötték: olyan kormányt akartak, amely olyan tisztán működik, hogy mások befolyásolására sem törekszik.

1780 február-márciusában a felbátorodott ellenzék munkába lépett. Már januárban tekintélyes képviselők vették védelmükbe a reformjavaslatokat, amelyek a következő kérdésköröket érintették, és amelyek mindvégig a Gazdasági Reformmozgalom programpontjait képezték: 1. A civillista parlamenti ellenőrzése. 2. A Korona tisztségviselőinek kiszorítása a parlamentből. 3. A Korona tisztségviselőinek megfosztása szavazati joguktól. Különösen ez utóbbi pont mutat éles koncepciók különbséget a választójogi reformmozgalommal: míg az utóbbi képviselői a korrupció megszüntetését a választójog kiszélesítésével képzelték el, a Gazdasági Reform irányzata gyakorlatilag éppen ennek ellenkezőjére, a választók és választhatók létszámának további csökkentésére törekedett. A Gazdasági Reformnak nevezett mozgalom neve tehát megtévesztő, a Korona gazdasági forrásainak megnyirbálásán kívül semmiféle gazdasági programmal nem állt elő. Az 1780-as évek angol reformmozgalmában a tényleges gazdasági reformok tulajdonképpen – sajátos logikával – a magát adminisztratívna nevező reformmozgalomhoz kötődtek. A reform gazdasági és politikai irányzatát elméletileg világosan el lehet különíteni. Ugyanakkor azonban például Shelburne és Pitt, akik a politikai reform vezető képviselői voltak, tulajdonképpen minimális közös programként elfogadták, s olykor kifejezetten melegen támogatták a Gazdasági Reformot. John Dunning, aki a Korona elleni, már említett híres javaslatot tette, Shelburne pártjához

tartozott, és nem Rockinghaméhoz. Rockingham ellenszenvvel viseltetett a választási reform iránt, ám taktikai okokból olykor azt a látszatot keltette, hogy melléáll, pártjának legprominensebb alakja, Fox pedig nyíltan támogatta azt. A gyakorlatban tehát a különbség nem volt olyan egyértelmű. Mindkét csoport szerette volna a saját zászlaja alatt egyesíteni az összes reformeróket, különféle engedményekkel elcsábítani a vetélytárs híveit. Rockinghamék ezért az 1780-as kampányban megígérték a 7 éves parlament 3 évre való csökkentését.⁵⁹ Ez az engedmény azonban – mint utóbb kiderült – pusztán választási fogás volt; hatalomra jutván egyetlen lépést sem tettek megvalósítására. A választójog kiszélesítését pedig még a kompromisszum kedvéért sem foglalták bele programjukba. Rockinghamék sohasem voltak képesek levetkőzni azt a hozzáállásukat, hogy a parlamenti reform szorgalmazóit legjobb esetben is csak jóindulatú bajkeverőknek tartásák, akik az alkotmány szent építményét lerombolással fenyegetik. 1782 márciusában hatalomra került a Rockingham-kormány, a reformerek koalíciója, és kezdetét vette a Gazdasági Reform. Rövid korszak volt, ám a kortársak roppant eredményesnek tartották. Az alábbiakban röviden vizsgáljuk meg intézkedéseik tényleges hatását.

2.1. A Crewe's Act (Crown Officers Disfranchisement Bill)

John Crewe képviselő törvényjavaslata 1780 tavaszán egyszerre született meg a Dunning-javaslatral, azonban április 13-án 224:195 arányban megszavazta a Ház.⁶⁰ Az ellene szavazók között olyanok is voltak tehát, akik a Dunning-javaslatra igennel voksoltak. Ez nem meglepő, hiszen a Dunning-javaslat egy általános kijelentés, a Crewe-féle előterjesztés viszont egy konkrét, és eléggé radikális lépés volt. Sir Thomas Clavering és Sir Matthew White Ridley parlamenti képviselők, akik mindketten felsorakoztak Dunning mögött, kijelentették, ez a voksuk nem kötelezi őket a törvényjavaslat támogatására,⁶¹ és nem kívánják a Korona befolyását azon az áron csökkenteni, hogy angol állampolgárokat fosszanak meg politikai jogaiktól. A javaslatot még a North kormányzat alatt kétszer terjesztették be, de midkészer vereséget szenvedett.⁶² Harmadjára 1782 áprilisában adták be, két héttel Rockingham hatalomra jutása után. Ezúttal minden nehézség nélkül elfogadták. A király 1782. június 19-én hagyta jóvá a törvényt, mely kimondta, hogy a vám- és adóhivatali tisztviselők nem szavazhatnak a parlamenti választásokon. Ez a törvény tehát a Korona patronálási lehetőségeit volt hivatva csökkenteni. Miért éppen az adó- és vámhivatalok tisztviselőit érintette? Archibald Foord szerint a patronálást illető legnagyobb fokú visszaélés az adóhivatalokban folyt.⁶³ Ezen tisztviselők iránti ellenszenv már a 17. század végétől tapasztalható,⁶⁴ és választásügyi joguktól való megfosztásuk már a 18. század elején megtörtént. A vám-, pénzügyőr- és postahivatalnokoknak már régóta tilos volt a választásokon részt venni: 1693 és 1742 között vonták meg tőlük a választójogot. Mégis, a legóvatosabb becslések szerint is a 18. század folyamán minden parlamentben legalább 100 államhivatalnok ült.⁶⁵ 1733-ban Walpole fogyasztási adótörvényét azért ellenezte Pulteney,⁶⁶ mivel a tengeri kikötők már eddig is a korona kezén voltak, s ezzel a törvénnyel az egész angol szárazföld összes városa hasonló sorsra jutott volna.⁶⁷ 1770-ben Dowdeswell⁶⁸ már lényegében a Crewe-törvénnyel azonos javaslatot tett, de ezt akkor 263:188 arányban elvetették.⁶⁹ Végül, 1780 tavaszán Rockinghamék újraélesztették –

immár Crewe neve alatt – a javaslatot, és programjuk egyik legradikálisabb részévé tették, mivel ez a Korona parlamenten kívüli befolyása ellen irányult. Ezt minden bizonnyal egyúttal egyfajta gesztusnak szánták a radikálisok felé is.

A törvény hatása vitatott a szakirodalomban. Általában úgy tartják, döntően hozzájárult a Korona befolyásának csökkentéséhez.⁷⁰ Betty Kemp ezt vitatja. Álláspontja szerint nem áll rendelkezésünkre pontos adat arról, hogy végül is hány embert fosztott meg jogaitól e rendelkezés, ugyanakkor úgy véli, a kortársak pro és kontra egyaránt túlértékelték szerepét. A törvény vitája során Lord Nugent⁷¹ 1782. április 16-án kijelentette, hogy ez a törvény 40 ezer embert fog érinteni. Április 25-én egyesek már 60 ezer főről beszéltek. Rockingham júniusban 5000 vámhivatalnok, 2500 kikötői vámtiszt és 4000 adóhivatalnok szavazati jogának megvonását emlegette.⁷² Problémát jelent a törvény hatásának felmérésénél az is, hogy a hivatalviselők számáról sincsenek pontos adataink. Egy 1828-ban készült jelentés szerint 1797-ben mintegy 14 ezer ember dolgozott a különféle vámhivatalokban.⁷³ Marriott szerint 1782-ben a 160 ezer választóból 11 500 volt érintett hivatalnok.⁷⁴ Túlzás tehát 40-60 ezer főről beszélni. Ugyanakkor még ha csak Rockingham becslését fogadjuk is el, az is óriási szám, hiszen a törvény ez esetben is az angol választópolgárok egytizedét érintette volna. Természetesen azonban a cenzus, valamint egyéb helyi feltételek miatt már eleve nem minden vámhivatalnok rendelkezett választójoggal. A Crewe-törvény célja a választások tisztábbá tétele volt, meg kell tehát vizsgálnunk a következő, az 1784-es választásokra tett hatását. A kortársak egy része a választások előtt meg volt győződve, hogy a törvény révén a Korona elvesztette régi választásokat befolyásoló hatalma nagy részét. Ehhez képest a Pitt-kormány elsőpró győzelmet aratott. Pitt választási kampányfőnökei, George Rose és John Robinson terveikben egyetlen szót sem ejtettek a Crewe-törvény várható aggasztó hatásáról. 1784-ben a kormány egyetlen kerületet sem veszített el a Crewe-törvény miatt. Nagyon kevés olyan hely volt – főleg a kevés választópolgárral rendelkező, régi kikötővárosok – ahol ez a törvény jelentősen módosíthatta volna a választók létszámát és arányát. Bristolban, mely nagyváros volt, a 6000 választópolgár közül mindössze 175-öt érintett a törvény.⁷⁵ Igaz, ellenpéldaként szolgálhat Plymouth, ahol a 160-ból 129 főre, illetve Portsmouth, ahol a 129-ből 110-re vonatkoztak a rendelkezések. Összesen 15 olyan körzet volt, ahol a Crewe-törvény következtében a választóknak jelentős része elvesztette szavazati jogát.⁷⁶ Ezek jó része ősi és már alig használt kikötő volt, mint például Hastings és Rye. Paradox módon ezeken a helyeken a választók drasztikus létszám-csökkentése révén a Crewe-törvény inkább fokozta, mint csökkentette a korrupciót. Jellemző az is, hogy az ilyen kisvárosokban a Korona vámhivatalnokai gyakorlatilag teljes befolyásukat megőrizték, még akkor is, ha konkrét szavazati joguk elveszett. Ez a törvény tehát, bár a Gazdasági Reform ünnepelt intézkedésének számított, semmiféle áttörést nem hozott.

2.2. A Clerke's Act (Contractor's Bill)

Sir Philip Jenning Clerke először 1778-ban,⁷⁷ majd 1780. április 14-én, a Dunning-javaslat keltette lelkesedés lázában égve nyújtotta be úgynevezett *Contractor's Bill*-jét. Ezt akkor az alsóház meg is szavazta, a Lordok azonban elvetették.⁷⁸ A törvény végül 1782. június 19-én született meg. Ez az intézkedés a Korona úgynevezett „alig észlelhető befolyását” vette célba: a kormányzati szerződések befolyásoló hatalmát. A 18. század folyamán kialakult ugyanis az a gyakorlat, hogy a mindenkori kormány gyakorlatilag tetszése szerint rendelkezett arról, hogy kit alkalmaz hadiszállítóként, bútorszállítóként, szabóként, cipészként, kitől vesz fel államkölcsönt (természetesen kedvező kamatra), illetve kinek adja bérbe – és milyen feltételekkel – a koronabirtokokat. Sir Lewis Namier szerint 1761-ben az 51 kereskedő foglalkozású parlamenti képviselő közül legkevesebb 37 fő biztosan üzleti kapcsolatban állt a kormánnyal, s biztos szavazóbázisnak számított.⁷⁹ 1780-ra ez a szám 11 főre csökkent, a Korona befolyásától rettegő Rockingham-párt azonban egyszer s mindenkorra meg akarta oldani ezt a kérdést.⁸⁰ A Clerke-törvény minden olyan személyt, aki bármilyen üzleti kapcsolatban állt a Koronával (tehát az udvari szállítókat is) kitiltott a parlamentből. Ezen kívül előírta azt is, hogy minden kormány szerződést el kell látni egy olyan záradékkal, miszerint parlamenti képviselő nem fog abból hasznot húzni.⁸¹ Nem érintette tehát a választói, csak a választhatósági jogot. Ennek ellenére elfogadását óriási lelkesedés fogadta. A kodifikáció azonban nem módosíthatott azon a tényen, hogy a 18. századi gyakorlat szerint az állami szerződések kötése lényegében titkosan zajlott. Gyakorlatilag tehát nem lehetett biztonsággal kiszűrni a parlamentből az esetleges titkos szerződéssel működőket. Ebben a kérdésben majd a Pitt-kormányzat reformjai hoznak áttörést. A leglassabban a koronabirtokok kérdésében történt előrehaladás. Erre vonatkozóan már 1768-ban született egy törvény, a *Nullum Tempus Act*, de még 1787-ben is több, mint 80 képviselő és lord volt érdekelt a bérletekben.⁸² 1786-ban Pitt létrehozott egy bizottságot a koronabirtokok kezelésére, de még 1810-ben és 1814-ben is új szabályozásra volt szükség. A koronabirtokok befolyásoló hatalmát még 1832 után sem sikerült végképp felszámolni.⁸³ Lényegi áttörést tehát a Clerke-törvény sem hozott.

2.3. Edmund Burke intézkedései

A Gazdasági Reform legnevezetesebb intézkedései Edmund Burke nevéhez fűződnek. Burke a Rockingham-párt „esze” volt, briliáns elméleti szakember, aki e törvénycsomagijával jutott leginkább a politikai hatalom közelébe. Sajátos ellentmondás azonban, hogy e ragyogó elme mégsem volt képes igazán átgondolt, koncepciózus rendezés kialakítására. Intézkedéseinek egy része (az államtitkárságokra és a *Board of Trade*-re⁸⁴ vonatkozó) inkább az adminisztratív reform témakörébe illenek, de annak logikáját sem követik teljesen. Nevezetes Civillista-reformja pedig inkább az uralkodó haragját váltotta ki anélkül, hogy befolyását ténylegesen csökkentette volna.

A civillista kérdésköre 1777 óta állandóan a Ház napirendjén szerepelt. Abban az évben ugyanis Lord North azzal a kéréssel fordult az alsóházhoz, hogy szavazza meg a civillista keretének jelentős bővítését, egyúttal bejelen-

tette, hogy előzőleg kénytelen volt 600 ezer fontos hitelt felvenni e célra. Ez a tény két okból keltett felháborodást. A háború miatt érthető lett volna pót-hitel igénylése, azonban Lord North a hitelt nem is háborús célra, hanem a „királyi háztartás” túlköltekezésére hivatkozva kérte. Közismert volt III. György puritán életmódja, így nyilvánvalóvá vált, hogy a feleslegesen felduzzasztott hivatalnok-tömeg szinekúrái emésztek föl az irdatlan összeget.⁸⁵ Mindenki úgy vélte, hogy a törvény rosszul volt időzítve; a Ház is csak 100 ezer fontos bővítést szavazott meg. A Rockingham-féle ellenzék megkezdte akcióját a királyi háztartás felülvizsgálatára. Az előkészítő munkát Burke irányította, és ő volt az, aki megpróbálta a királyi háztartáson kívül a civillistával kapcsolatos összes ügyet korszerű módon rendezni. Rockingham és Savile⁸⁶ Yorkshireben megkezdte a nagy petíciós mozgalom szervezését. Januárra össze is gyűjtöttek 8000 aláírást.⁸⁷ A velük szimpatizáló east riding-i *lord lieutenant*-ot,⁸⁸ Marquis of Carmarthen ezért el is bocsátották hivatalából. Ez persze csak újabb olaj volt a tűzre, és alkalmat adott a Korona elleni támadásokra. A yorki mozgalom hatalmas petíció-gyűjtéssé szélesedett: 33 megye és 11 nagyváros csatlakozott hozzá. A nagy yorkshire-i petíciót 1780. február 8-án mutatta be a Házban a tekintélyes Sir George Savile. Három nap múlva pedig Burke is előállt törvényjavaslataival, élete egyik legragyogóbb beszédét tartva meg.⁸⁹ Ebben rendkívül hatásosan festette le a királyi háztartás túlbujánzását. Szövege néhol a felségsértés határát súrolta (a királyi udvartartást például „gótikus intézmény”-nek nevezte). Részletesen bemutatta, hogy a király, a királyné, a walesi herceg, valamint a nagyobb koronabirtokok (például Lancaster és Cornwall hercegsége) mind külön udvartartással, vagyis egy sor felesleges hivattal rendelkeznek.⁹⁰ E hivatalok túlnyomó része szinekúra, betöltői pedig – Burke szerint – a politikai korrupció bázisát képezik a parlamentben. Itt hangzott el az a később sokat idézett passzus, mely szerint a korabeli Angliában „még a királyi konyha nyársforgatója is parlamenti képviselő volt.”⁹¹ E hatásos bevezetőt követően Burke február 23-án előállt élete leghíresebb javaslatával: „Tervezet a Parlament függetlenségének jobb óvására és a polgári és egyéb intézmények gazdasági reformálására.”⁹² A korszak többi reformjavaslatához hasonlóan ennek a programnak is megvoltak a maga előzményei. A civillista szabályozásának kérdése már a Stuartok alatt előkerült. 1702-től a Hannoveriek trónralépéséig a parlament rendszeresen ragaszkodott elszámoló bizottságok kijelöléséhez. 1698-ban ezen kívül egy Civillista-Törvény is született, amely kimondta, hogy a király jövedelmeiből kell fedezni a kormányzat költségeit (tehát a miniszteri fizetéseket is), a királyi háztartás, az udvar kiadásait, ezen kívül a penziókat és a titkosszolgálatot.⁹³ Burke végül is nagyjából a következő alapelveket állította fel: 1. törölni kell az elnyomás és korrupció minden eszközeit; 2. minden haszontalan közhivatalt el kell törölni; 3. a hivatalokat fontosság szempontjából rangsorolni kel; 4. az intézményeket a lehető legjobban kell irányítani; 5. minden pénzről el kell számolni.⁹⁴

A javaslatot természetesen parázs vita követte. 1780. március 8-án Richard Rigby,⁹⁵ a *Paymaster General*, kijelentette, hogy a civillista az alkotmány szerint kívül esik a parlamenti vizsgálatok körén.⁹⁶ Az ellenzék ezt persze nem hagyta annyiban: Lord John Cavendish⁹⁷ helyéről felpattanva kijelentette, hogy a kérdés nem közvetlenül a király személyét illeti, így a királyi *impersonalitas*.⁹⁸ értelmében a miniszteri felelősség témaköre alá kell sorolni,

tehát igenis, a parlamentre tartozik.⁹⁹ Burke és Dunning természetesen Cavendish-t támogatták: mindenki érezte, hogy itt egy alkotmányos alapelvről van szó. Rigbyt leszavazták 105:99 arányban. Ugyanezen a napon Burke javaslatot tett a harmadik államtitkárság (*State Secretary for the American Colonies*) megszüntetésére (118:201 arányban elvetették indítványát). Március 13-án újabb javaslatot tett, most a *Board of Trade* hivatal eltörlésére (ez viszont átment, 8 szavazattal). Burke fáradhatatlanul gyártotta a javaslatokat: március 20-án két udvari hivatal megszüntetését ajánlotta.¹⁰⁰ Leszavazták, 309:296 arányban (szinte páratlan volt tehát az érdeklődés: az alsóház tagjai majdnem teljes létszámban megjelentek!) Április 23-án két újabb udvari hivatalt, a *Great Wardrobe*-ot és a *Board of Works*-t akarta megszüntetni. Ismét leszavazták, 203:118-arányban.¹⁰¹ Ezen kívül szabályozni akarta a *Paymaster of the Forces*, a *Treasurer of the Navy* (a hadsereg és a flotta főpénztárosai), valamint az *Auditor of the Exchequer*-ek (pénzügyi főellenőrök) működését is.¹⁰² Burke 1780 tavaszi reformterveinek azt a csekély részét, melyet az alsóház átengedett, a Lordok Háza egytől egyig elvetette.

A civillista rendezésének és Burke javaslatainak ideje a Rockingham-kormány hatalomra kerülésével érkezett el. Ekkor Burke is hivatalt kapott: *Paymaster of the Forces*¹⁰³ lett, tehát éppen egy olyan hivatal betöltője, melynek szigorú ellenőrzését két évvel azelőtt maga javasolta. Ez a hivatal nem volt túlságosan jelentős, Burke maga is megsértődött kissé, hogy nem érdemesítették többre,¹⁰⁴ ennek ellenére éppen neki való feladat volt: belevethette magát a Gazdasági Reform megvalósításába. Egyik legfontosabb intézkedése éppen saját hivatalát érintette: ősi hagyományok szerint ugyanis ez volt az egyik legjövődelmesebb hivatal, mivel e tisztség viselőjének kezén ment át a hadsereg összes kifizetése, melynek fedezetét a hivatalnok a költségvetési év elején megkapta, és saját belátása szerint kezelhette, befektethette, kamatoztathatta; a lényeg az volt, hogy minden számla ki legyen fizetve a rendelkezésre álló összegből. A *paymaster*-ek általában úgy intézték, hogy jelentős tőke maradjon a kezükön. Az is szokás volt, hogy a hivatali idő alatt nem háborgatták őket elszámoltatással, csak leköszönésük után, amikor viszont az ügyintézés évekig elhúzódott. Lord Holland¹⁰⁵ (Fox apja) ebből a hivatalból alapozta meg a Holland család legendás gazdagságát. 1765-ben köszönt le hivataláról, a számadás azonban 1774-ben bekövetkezett halála után is csak 1778-ra készült el.¹⁰⁶ Még Lord Chatham¹⁰⁷ elszámolásaira is tíz évet kellett várni, pedig ő aggályosan tisztességes volt.¹⁰⁸ Burke viszolygott a visszaélésektől, s ezt kivédendő, évi 4000 fontra korlátozta e hivatal fizetését. Ő maga volt az első, aki e megkurtított jövedelemmel gazdálkodott.

Burke reformjavaslatai 1782. július 11-én nyerték el a jóváhagyást. Az egész intézkedéscsomag legkevésbé vitatott része a *Paymaster of the Forces* pénzügyi lehetőségeinek fentebb ismertetett korlátozása volt. Burke rendelkezései között az is szerepelt, hogy a mindenkori hivatalnokoknak rendszeresen el kell számolniuk, a közpénzeket szigorúan csak hivatalos célokra fordíthatják, és az erre vonatkozó iratokat az Angol Banknak kell őriznie. A következő néhány évben ezt a rendszert sorra kiterjesztették a többi kifizető hivatalra is. A Civillista-törvény legnagyobb jelentőségű intézkedése az volt, melyben Burke az egész civillistát 8 osztályba sorolta, s mindezek költségeit évi 900 ezer fontban maximálta.¹⁰⁹ A nyolc osztály nyolc különféle ágazatot jelölt

meg, prioritási sorrendben. A prioritás egyben a ráfordítandó összeg mértékét is rangsorolta. A szigorú Burke a miniszterek fizetését a legalsó kategóriába sorolta, így a miniszterek kénytelenek voltak szigorúan ellenőrizni minden kiadást, hiszen ha valahol pazarlás történt, az ő saját jövedelmükre nem maradt pénz.¹¹⁰ Részben takarékosági szempontok indokolták a harmadik államtitkárság és a *Board of Trade* eltörlését is. Az úgynevezett „titkosszolgálatra” fordítható összegeket évi 10 ezer fontban maximálta.¹¹¹ Egy dolog kivételével mindent sikerült pontosan szabályozni. Ez a kivétel pedig az uralkodói magánpénztár volt. Burke nem volt elég bátor ahhoz, hogy beavatkozzon az uralkodó magánkiadásaiba. Ez nagy következetlenség volt a részéről, hiszen a Gazdasági Reform mindig is itt kereste a titkos befolyásolás végső forrását. E következetlenség miatt nem tudott Burke törvénye igazi nagy áttörést elérni. A törvény végrehajtásánál is jelentős problémák merültek fel, ezért Pittnek már 1786-ban újra kellett szabályozni a kérdést, immár pontos összeg szerinti pénz-elkülönítéssel. A törvény a későbbiekben is folyamatos szabályozást igényelt: végső formáját 1830-ban nyerte el, amikor eltörölték az uralkodót illető utolsó kedvezményt is, és ettől kezdve neki is mindenről el kellett számolnia.¹¹² A törvény következő nagy fejezete a penziókat, tehát a civilista különféle forrásaiból fizetett életjáradékokat, nyugdíjakat érintette. Az összeget nem kurtították meg, de ezentúl nyilvánosan fizették, az *Exchequer*¹¹³ listája alapján, melyet évente megvizsgáltak. Jellemző, hogy itt is maradt egy kibúvó: a miniszterelnöknek engedélyezték titkos évjáradék adását, de csak ha megesküdött, hogy azokat nem használja fel politikai befolyásolásra.¹¹⁴ A Civilista-törvény utolsó – s egyben talán legismertebb – rendelkezése a királyi háztartás állásaira vonatkozott. Összesen 134 tisztséget törölt el, melyből Burke állítása szerint 47-et parlamenti tag töltött be. Valójában azonban csak 22 volt azon hivatalok száma, melyet képviselő látott el (a többit lord töltötte be, így a helyzet itt nem sokat változhatott).¹¹⁵

3. Az adminisztratív reformok

A tárgyalt korszakkal foglalkozó művek – példaképp itt Dorothy Marshall és Ian R. Christie alapos műveit említhetjük – részletesen és elkülönítve csupán a reform parlamenti és Gazdasági irányzatát elemzik. Emlegetnek ugyan adminisztratív reformokat, de ezeket csupán a Gazdasági Reform nem túl jelentős melléktermékének tartják. Ehrman viszonylag modern műve is azt állítja, hogy a Gazdasági Reformtól ez a téma tulajdonképpen elválaszthatatlan.¹¹⁶ Mélyebb vizsgálódás nélkül véleményüket körülbelül úgy körvonalazzák, hogy ezek a reformok a Gazdasági Reform folyamatába illeszkednek, mivel ezeknek is a Korona visszaszorítása volt a céljuk. Eme állításuk következtében azután nem vizsgálják meg e rendelkezések tényleges hatását. Alaposabb elemzés híján tulajdonképpen az is bizonytalan, hogy egyáltalán melyek azok az intézkedések, amelyeket adminisztratív reformnak lehet tekinteni. Ehhez mindenképp le kell fejtenünk a korabeli reformtörekvések halmazáról a parlamenti, illetve a Gazdasági Reform témakörébe sorolt intézkedéseket. A parlamenti reform kérdését illetően eléggé egyszerű a dolog, hiszen a reformjavaslatok jellege egyértelmű, és a téma a szakirodalomban már alaposan fel van dolgozva. A Gazdasági Reform témaköre már kissé bonyolultabb. Ide

tartozik példának okáért az államtitkárságok átrendezésének a kérdése, melyet – mivel a Rockingham-kormány, illetve Burke egyik legelső intézkedése volt – mindenki automatikusan besorol a Gazdasági Reform témakörébe. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a Gazdasági Reform célja a Korona hatalmának korlátozása volt – márpedig ezt sem a kortársak, sem az utókor nem cáfolta soha – ,akkor felvetődik a kérdés: mi értelme volt ennek az intézkedésnek? Két államtitkárság feladatkörének újrafelosztása mennyiben csökkenti a Korona hatalmát, amikor a feladatok összessége és a felelősség ugyanaz marad? Egy másik probléma: korábban említettük, hogy a Gazdasági Reformnak nem volt célja a takarékoság ösztönzése. Burke egész intézkedéscsomagja azonban legalább annyira kezelni kívánta ezt a témakört is, mint a Korona visszaszorításának kérdését. Ne fogadjuk el tehát a klasszikus felosztást, miszerint Burke intézkedései egyértelműen a Gazdasági Reform témakörébe sorolandók. Ráadásul ezeken kívül is akad bőven olyan intézkedés, ami nem illik bele a fentebb tárgyalt két témakörbe: a Kincstárral kapcsolatos megszorító intézkedések, India és Írország reformja –, hogy csak néhányat említsünk. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, felfedezhető-e valamiféle közös vonás e „maradék” reformokban, avagy összefüggéstelen, véletlenszerű halmazt alkotnak csupán.

Nézzük meg először, melyek azok a lehetséges reformcélok, amelyeket sem a parlamenti, sem a Gazdasági Reform nem érintett. Az adott korszakban, egy háborús vereség és a birodalom összeomlása után, egy gazdasági-politikai válság kellős közepén két fő céllal mindenképpen számolni kell. Az egyik a Gazdasági Reform által megtagadott, a korabeli politikusok által mégis sokat emlegetett takarékoság, a másik a nem optimálisan működő államapparátus átalakítása. Először érdemes azokat az intézkedéseket áttekinteni, amelyek a háború során felhalmozódott jelentős államadósság felszámolására, pontosabban mérséklésére törekedtek. A mindenkori kormányok elsősorban különböző takarékosági intézkedésekkel, az államapparátus létszámának mérsékelt csökkentésével, illetve adóemeléssel próbálkoztak, a mindenkori ellenzék pedig a pénzügyi irányítás parlamenti ellenőrzését követelte. A viták különösen kiéleződtek a *Supply* és a *Mutiny Bill* (a közönséges és a hadi költségvetés) tárgyalása kapcsán, legalább évente kétszer. 1781-ben a brit állam adóssága 177 millió fontra rúgott, ugyanakkor az állam bevételeit a parlament csupán 25 millióra volt képes feltornászni. Pusztán az államadósságok kamatai 7 millió fontot tettek ki.¹¹⁷ 1782 tavaszáig döntő változás nem történt, a North-kormány a régi struktúrák fenntartása mellett a pénzügyi problémák kezelését kizárólag további hitelek felvételével tudta elképzelni. A parlamenti ellenzék és a parlamenten kívüli közvélemény egyre gyakrabban emlegette a takarékoság szükségességét. Szinte jelképes, hogy a későbbi nagy pénzügyi reformer, William Pitt már parlamenti szűzbeszédében is ezzel a kérdéssel foglalkozott. Igen merész hangon nem csak a Koronát, de személyesen a királyt is takarékoságra szólította fel. A Gazdasági Reformot Pitt elképzelhetetlennek tartotta ilyen intézkedések nélkül. Alábbi indulatos megjegyzése egész későbbi pályafutásának mottója is lehetne: „az is elhangzott, hogy a megtakarítás lényegtelen, nem is érdemel megfontolást, ha a jelen szükségleteihez és kiadásaihoz mérjük. A javaslat [*Burke terítéken lévő Civillista-Törvénye – a szerző*] nem hozna többet a kincstárba évi 200 000 fontnál, és ez az összeg

jelentéktelen a költségvetésben, ha összevetjük az elköltött milliókkal. Minden bizonnyal ez a legsajátságosabb és legelfogadhatatlanabb érvelés, amely törvényhozásban valaha is elhangzott. A válság okozta nehézségek túl nagyok ahhoz, hogy takarékossgal orvosolni lehetne őket! Kiadásaink oly hatalmasak, hogy nevetséges dolog kis tételekkel bajlódnunk! Annyi milliót költöttünk el, hogy ezrek figyelemre sem méltók!...”¹¹⁸ Rajta kívül a takarékossg szükségességét rendszeresen hangsúlyozta Burke, Fox, de sok más ellenzéki képviselő is. Az 1780–81-es nagy petíciós mozgalom is figyelmet szentelt a témának. 1782 tavaszáig a helyzet egyértelmű volt: az ellenzék egy emberként követelte a takarékoskodást. Lord Rockingham hatalomra kerülésével azonban zavarosabbá vált a helyzet. Rockingham vezető garnitúrája kissé elbizonytalanodott saját reformterveit illetően. A „Gazdasági” reformerek szembeke-rültek egy bonyolult, túlfélesztett államapparátus irányításának a feladatával. Ilyen esetben szigorú intézkedéseket kellett volna hozniuk, de az ilyen lépések nem túl népszerűek, és egy új, gyakorlatlan kormánynak szüksége van az államapparátus támogató együttműködésére. Ilyen és ehhez hasonló érvek következtében a Rockingham-kormány nem vitte végig következetesen a takarékossg elvét.

A Shelburne-kormány hatalomra kerülésével megváltozott a helyzet. Amit Rockinghamék nem tudtak és nem akartak következetesen megvalósítani, azt Shelburne-ék felvállalták. Shelburne köre radikális reformerekből állt, akiket nem kötöttek a „Gazdasági” reformereknek egy kormányzat számára célszerűtlen elvei. Shelburne és Pitt azonnal átlátták, hogy egy kormány számára paradox dolog a Korona korlátozására törekedni. A Korona-ellenes divatos jelszavakat nem vetették el, csupán átértelmezték őket: a királyi hatalmat valóban hajlandóak lettek volna korlátozni, de nem a parlament, hanem egy erősödő kormány javára. Shelburne és – a Fox-North koalíció rövid, zavaros uralma után – Pitt energiáik javát arra fordították, hogy olyan adminisztrációt érintő intézkedéseket hozzanak, melyek modernebbé, áttekinthetőbbé, praktikusabbá teszik az államapparátust. Mindezek természetesen a kormány hatékonyságát is növelték. És ami nagyon fontos, ezek a célok természetes szövetségben állottak a Shelburne által teljes nyíltsággal felvállalt takarékossgai programmal.

3.1. A *Treasury* reformja

A Shelburne-kormány első ilyen jellegű intézkedései a *Treasury*-t (Kincstár – a tulajdonképpeni miniszterelnöki hivatal) érintették. Ez sem volt egészen előzmény nélküli. Lord North már 1776-ban kezdeményezett bizonyos korszerűsítéseket,¹¹⁹ és Rockingham is megpróbálkozott szabott fizetések előírásával. Azonban immár jól átgondoltan, a kormányzat ütőképességét fokozandó, valóban Shelburne volt az, aki megkezdte az átalakítást. A rendelkezések szerint a *joint secretary*-k (helyettes titkárok) fizetését évi 3000 fontban kellett korlátozni, és a miniszterelnökség többi hivatalnokának fizetését ehhez kellett igazítani. Előkészületeket tettek a többi hivatal átvizsgálására is.¹²⁰ Mindenütt jelentéseket és vizsgálatokat tettek kötelezővé, különösen a pénzügyekkel foglalkozó hivatalokban. Az *Excise*-től (az adóbehajtóktól) törvényjavaslatot is kértek a csempészet elharapózása miatt. A North-féle bizottságnak (erről a következőkben részletesebben szólunk) hat jelentését

kapták meg, melyek azt javasolták, hogy a közszolgálat eseti járadékait változtassák rendes fizetésekké. A hadsereg elszámolásait is ellenőrizni akarták. A pénzverdét és a koronaföldeket igazgató hivatalt is kötelezték, hogy főljegyzéseiket nyissák meg a vizsgálat előtt.¹²¹ Az érintett hivatalokban szabályozták a fizetéseket, és olyan részletekre kezdtek figyelni, amelyek jelentéktelennek látszottak, mégis hatalmas összegeket emésztettek fel: az ifjabb Pittnek is kedvenc vesszőparipája lett például a kormányhivatalok papíráru-felhasználása.¹²² E vizsgálódások illetve rendelkezések eredményei egyáltalán nem voltak látványosak, pedig a sokféle vizsgálat és az apró lépések a nagy, átfogó reform kezdetét jelentették. Pitt Shelburne-nek ezen reformjaitól kapta az indítást későbbi intézkedéseihez, amelyek majd ezen a téren a későbbiekben valódi áttörést hoznak. A Shelburne-kormány számos téren csupán a kezdeményező szerepét játszhatta el, hiszen mire a bizottságok első jelentései, illetve az első jelentős törvényjavaslatok megszülettek, már a Fox-North koalíció volt hatalmon. Így az első ilyen jellegű törvényjavaslatot Shelburne lemondása után négy nappal Pitt nyújtotta be. Eltörlésre javasolt egy sor, egész életre szóló kiváltságot, a járadékosok bizonyos kompenzálása mellett. Így eltörölve jó néhány szinekúrát, a feladatokat olyan fizetett alkalmazottakra kívánta ruházni, akik el is végzik azokat. A Ház sajátos érvekkel szavazta le a tervet: a képviselők féltek, hogy végrehajtása sokba fog kerülni, hogy az állások visszavonhatósága növelni fogja a Korona befolyását, és az egészet törvényellenesnek bélyegezték. Lord John Cavendish, a koalíció *Chancellor of the Exchequer*-je¹²³ nem merte a szinekúrákat egyetlen tollvonással eltörölni, mivel azok egykori tényleges szolgálatokat vagy érdemeket honoráltak, esetleges kompenzálásokra pedig nem állt rendelkezésre anyagi forrás.¹²⁴ A második javaslatot *Public Offices Regulation Bill*-nek nevezték, ezt is Pitt nyújtotta be a Háznak 1783 júniusában. A következő hivatalokban kívánta szabályozni a fizetéseket, és ellenőrizve csökkenteni az alkalmi költségeket: Admirális, Hadtár, Hadügy, a Hadsereg Elszámolójának Hivatala, Tengerészeti Hivatal, a Tengerészet Kifizetőhivatala, Élelmiszerellátó Hivatal, Sebesülési és Betegségi Hivatal, Vámhivatal, kétféle Adóhivatal, a Királyi Bevételek Ellenőr-igazgatói Hivatala, Bélyeghivatal, Sóhivatal, a Királyi Erdők Ellenőr-hivatala, Postahivatal, végül a Hátaslovak és a Bérkocsik hivatalai.¹²⁵ A javaslatot heves vita követte: Burke kijelentette, hogy Pitt a kis hivatalnokokat üldözi, míg a szeme előtt folynak a nagy visszaélések. „Ezer mérföldről megérzi a lóganéj szagát, de nem a trágyadombét az ablaka előtt.”¹²⁶ Ez a visszataszító hasonlat nem érte el a célját: a törvényjavaslatot a Képviselőház átengedte, azzal a jóslattal, hogy a Lordok el fogják azt vetni.¹²⁷ Lord Keppel határozottan tagadta, hogy az Admirálisnál bármiféle visszaélések lennének. Portland herceg pedig úgy vélte, Pitt reformjai éppen annyiba kerülnének, mint amennyit megspórolnának velük. Az új kormány nem volt híve az ilyen jellegű reformoknak – főleg, ha a javaslatot egy ellenzéki képviselő nyújtja be – így összeszedve erőit, a törvényjavaslatot elvetette. 1783 június végén Lord John Cavendish is tett egy fizetéseket szabályozó javaslatot. A különféle kormányok rendszeresen számoltak fel szinekúrákat, de ha egy reformer kormányzat szinekúrákat számol fel, az még korántsem biztos, hogy azt a Korona elleni akció jegyében teszi. Burke intézkedéseinél valószínűleg még ez volt a fő szempont. Shelburne-éknél azonban már aligha. Az ő esetükben

praktikus pénzügyi szempontok játszhatták a főszerepet: Shelburne-ék felmérték, hogy min lehet takarékoskodni, és a színekúrák felszámolása volt a legkézenfekvőbb, legkényelmesebb és legtisztességesebb lehetőség. Igaz, a Korona elleni jelszót sohasem tagadták meg nyíltan. A pénzügyek terén a következő nagy kérdéskört az ellenőrzés jelentette. Itt két ellentétes tendencia jelentkezett. Egyrészt a pénzügyekben illetékes alsóház egyre inkább magának követelte az ellenőrzést, másrészt azonban a kormány is ugyanerre törekedett. Lord North a kedvezőtlenül alakuló háború miatt nem tudott az alsóház jogos követeléseinek ellenállni, sőt, inkább elébe ment a várható törekvéseknek, és maga javasolta egy vizsgálóbizottság felállítását. North vitatta, hogy ez automatikusan a Ház jogköre lenne, és inkább a kormánytól és parlamenttől egyaránt független vizsgálóbizottság híve volt. Az 1779-ben létrejött *Commissioners for Examining the Public Accounts* névleg valóban független bizottságként jött létre. Gyakorlatilag azonban – mivel a bizottságot a kormány hozta létre – ez valójában csak a parlamenttől volt független. Később többek között az ifjabb Pitt kifogásolta a bizottság Házon kívülségét, és 1781. május 31-i beszédében arra hivatkozott, hogy az alsóházon kívüli pénzügyi bizottságoknak nincs értelmük, sőt alkotmányellenesek, mivel az alsóház joga és kötelessége az ország minden pénzügyi műveletének az ellenőrzése. Ez a vizsgálóbizottság a fennhatóságát érintő viták ellenére nagyon hasznos munkát végzett: javaslatain alapultak még a Pitt-kormány egyes intézkedései is. 1783 decemberéig összesen 15 részletes jelentést adott be.¹²⁸

A „legtisztább” adminisztrációs reformok a kormányhivatalok korszerűsítésére törekedtek. Érthető volt, hogy a politikusok először saját házuk táját kívánták rendbe tenni. Az ilyen jellegű intézkedések szinte sohasem voltak látványosak, a parlamentben ezek kapcsán ritkán zajlottak parázs viták, hiszen többségük nem törvény formájában öltött testet, hanem kormányrendeletként. Az ilyen intézkedések a tipikus kormányzati aprómunka körébe tartoznak, mégis érdemes körükből néhányat kiemelni.

3.2. Az államtitkárságok reformja

Ezen intézkedéscsomag nyilvánvalóan nem egy átfogó koncepció születte. Burke már 1780 tavaszán, az ellenzék padsoraiból javasolta a gyarmatiügyi államtitkár pozíciójának eltörlését, de ennek az volt az egyetlen lényegi oka, hogy ezt a hivatalt a gyűlölt Lord George Germain töltötte be. Hasonló volt a helyzet a *Board of Trade* elnökségének eltörlésével is: ezt ugyanis nem sokkal korábban North egyik barátja, Lord Carlisle számára hozták létre.¹²⁹ A két megmaradt államtitkárság átrendezése és feladatköreik újraosztása hosszabb távon helyes, eredményes intézkedésnek bizonyult, azonban a gyarmati államtitkár, valamint a *Board of Trade* elnökségének¹³⁰ eltörlése nem hozta meg a várt eredményt, és a következő kormányok eme hivatalokat szép csöndesen újra felállították.¹³¹ 1782 előtt – eltekintve a már említett és 1782-ben eltörölt *Colonial Office*-től – két, még a 16. században létrehozott hivatal vitte az ügyek jelentős részét. A *Northern Department* intézte az észak-angliai és skóciai ügyeket, valamint a protestáns országok és Oroszország felé a külügyeket. A *Southern Department* hatáskörébe tartozott a belügyek jó része, az ír ügyek, valamint a katolikus országok, illetve Törökország felé a külügyek.¹³²

Burke és Rockingham nagyon helyesen ismerte fel a rendszer hiányosságait, és mivel elsődleges céljuk a béketárgyalások megkezdése volt, modern és logikus elrendezést kívántak adni a tárcáknak. A két ősi államtitkárságot tehát megszüntették, és helyettük létrehozták a *Home* (belügy) és a *Foreign Office*-t (külsőügy). A *Colonial Office* feladatköreit a *Home Office* vette át. A *Colonial Office*-t valószínűleg az amerikai gyarmatok elvesztése fölötti első elkeseredésükben törölték el, de ez a döntés végzetesnek bizonyult a Rockingham-kormányra nézve, mivel meglehetősen aláasta e kormányzati reform tekintélyét. Ez az elrendezés ugyanis szükségessé tette, hogy a párizsi béketárgyalásokon egy helyett két államtitkár megbízottja tárgyaljon: az európai hatalmakkal a külügyi, az amerikai államokkal viszont a belügyi államtitkár követe, s e diplomaták – otthon viszálykodó feletteseik utasításai szerint – igencsak egymás ellen dolgoztak. Ez a konfliktus nemcsak a békekötés folyamatát lassította, de egyben előidézője volt a reformpárti koalíció szétesésének, mivel a Rockingham-kormányban Lord Shelburne rendelkezett a belügyi, Charles James Fox pedig a külügyi államtitkári poszttal. Ők eleve sem kedvelték egymást, ezután azonban egyáltalán nem voltak hajlandók tovább együtt dolgozni. E kudarc következtében legalábbis 1786-ig nem érvényesülhetett igazán ennek a reformnak az előnye.

3.3. Írország reformja

Az adminisztratív reformok sorában egészen különleges hely illeti meg az ír parlamenti függetlenséget deklaráló 1782. évi úgynevezett „Grattan-alkotmányt”. Ez ugyanis olyan adminisztratív reform volt, mely sem a Gazdasági Reformerek, sem az adminisztratív reform híveinek logikájába nem illeszthető be. Igaz, hogy a Korona hatalmát jelentősen csorbította Írországban, ám az angol parlament befolyását is eltörölte. Így mégis a Korona maradt az, melynek – ha egészen csekély mértékben is, de – maradt beleszólása az ír ügyekbe. Az adminisztratív reformerek sem örvendezhettek ennek, hiszen a brit kormány számára ettől kezdve méginkább megnehezült az írek irányítása. Az, hogy a Grattan-parlament (az önálló ír parlament) fennállása mindössze 1801-ig tartott, azt mutatja, hogy ez a reform az angolok számára pusztán kényszerintézkedés volt, s ezt gyakorlatilag már 1782-ben felismerték a politikusok. A rendelkezést egyértelműen az angol háborús vereség, illetve az inspirálta, hogy az angolok attól tartottak, az írek követni fogják Amerika példáját. Az ír reform tehát egyik nagy reformirányzatba sem illeszthető bele, de mindegyikből tartalmazott elemeket. Felbukkan azonban az ír ügyek révén egy olyan újszerű probléma, amely az adminisztratív reformok körébe sorolható, és amelynek szintén voltak bizonyos eredményei az 1780-as évek első felében: ez a kereskedelem szabályozásának az ügye.

3.4. A szabadkereskedelem kérdése

A békekötés körüli viták hozták felszínre ezt a problémát. A 13 gyarmat elvesztése szinte sokként érte a brit közvéleményt, amely nemigen tudta felfogni, hogy ez egyáltalán hogyan történhetett meg. Még a parlament köreiben többsége is értetlenül szemlélte Lord Shelburne béketárgyalásainak alakulását. Jellemző, hogy az Amerika függetlenségét elismerni kész Foxék váltak a

végül is 1782 őszére elkészülő előzetes békeszerződés legfőbb ellenzőivé. Shelburne-t mindenki azzal vádolta, hogy túl olcsón és túl könnyedén „engedte el” Amerikát. Shelburne bizalmatlan és titkolózó személyisége miatt nem volt képes megvilágítani a közvélemény számára egészen újszerű – szinte a 20. század felé mutató – elképzeléseit. Ő eredetileg sokkal inkább a birodalom hívének számított, mint az ezúttal hangoskodó Foxék. Chatham tanítványa volt, aki összekovácsolta a 18. századi brit birodalmat, és nem akarta, hogy mestere műve kárbavesszen. Chatham mellett azonban hatással voltak rá Adam Smith ekkoriban egészen újszerű tanai is. Amikor 1782-re nyilvánvalóvá vált, hogy a birodalmat nem lehet változatlan formában fenntartani, Shelburne új elképzelést alakított ki a rendezésre: célul a szabad, korlátozás nélküli világkereskedelmet tűzte ki, melynek irányítója és fő haszonélvezője Anglia lesz. Ehhez azonban felül kellett vizsgálni az egész, merkantilista alapon álló kereskedelmi szisztémát. Shelburne tehát a béketárgyalásokat is e gondolat jegyében irányította. Azért adott számos – az angolok számára aránytalanul sok – engedményt az amerikaiaknak, mert (kissé naivan) „valamit valamiért” remélt: azt kívánta, hogy a nagylelkű engedmények fejében az amerikaiak ne vágják el Angliához fűző köldökzsinórjukat, és vámentesen fogadják a brit áruoffenzívát. Ennek fejében engedélyezte volna, hogy az amerikaiak is szabadon kereskedhessenek a nyugat-indiai angol gyarmatokkal. Még meglepőbb álmai is voltak: tudta, hogy az Egyesült Államok várhatóan terjeszkedni fog Nyugat felé, és úgy vélte, az USA vérén és pénzén meghódított területek hatalmas, új piacot fognak jelenteni az angol áruknak. Shelburne azonban nem csak Amerikával akart szabadkereskedelmet folytatni: az európai hatalmakkal kötött békeszerződésekbe is belecsempészte azt a passzust, hogy rögtön a békekötés után szabadkereskedelmi tárgyalásokat fognak kezdeni. Mindeközben azonban egyre több támadás érte. Ő maga nem is volt képes és nem is nagyon törekedett arra, hogy terveit megossza kollégáival. Saját kabinetjén belül is egyre többen fordultak ellene, főként az egykori Rockingham-hívek, Richmond és Keppel.¹³³ 1782 novemberére kormánya teljesen meggyengült, és a békeszerződés vitájába bele is bukott.

Mint Shelburne legtöbb reformintézkedése, a kereskedelemre vonatkozó szabályozás is az ő lemondása után került a parlament elé.¹³⁴ 1783. március elején, tehát még a Fox-North koalíció hatalomra kerülését megelőző interregnum időszakában terjesztette a Ház elé Pitt, aki akkor még nem köszönt le a *Chancellor of the Exchequer* tisztségéről. A javaslat az amerikai hajók és termékek számára a britekhez hasonló jogokat kívánt biztosítani. A Ház mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy az amerikaiakat Nyugat-Indiába is beengedték. Úgy vélték, ez sérti a lojális gyarmatok érdekeit. William Eden,¹³⁵ a béketárgyalások egyik angol diplomatája pedig a *Navigatio Act*¹³⁶ megsértését látta benne.¹³⁷ A javaslatot elvetették, elsősorban a koalíció fellépése következtében. A nemsokára hatalomra került Fox-North koalíció pedig az amerikai kereskedelmet egészen más alapokon rendezte: jellemző következetlenséggel a hajdani Gazdasági Reformerek ezt a kérdéskört teljes egészében a Korona fennhatósága alá helyezték. Nem is parlamenti törvénnyel, hanem titkos tanácsi rendeletek útján (*Orders of Council*) szabályozták azt. Az első ezek sorában 1783. július 2-án született meg, és megtiltott mindenfajta kereskedelmet az Egyesült Államok és a nyugat-indiai szigetek között.¹³⁸ Ez az irányvo-

nal több, mint tíz évig meghatározó maradt. Hogy Pitt sem volt egészen elkötelezett a javaslat irányában, igazolja az, hogy miniszterelnökként sem kívánt változtatni e helyzeten, és 1788-ban parlamenti törvény is megerősítette a rendeletet.¹³⁹ Ez a szűkkeblű Amerika-politika vezetett az 1812-es háború kirobbanásához. Ugyanakkor az európai hatalmak – mindenekelőtt Franciaország – irányában Pitt is híve volt Smith tanainak: 1786-ban a világtörténelem első szabadkereskedelmi szerződését ő hozza majd létre.

3.5. Az India-probléma

Az amerikai gyarmatok elvesztését követően, és az ír kérdés mellett a brit birodalom legsürgetőbb problémája India közjogi helyzetének rendezése lett. Rendkívül bonyolult kérdéskör volt ez: már akkoriban is mindenki érezte annak a jelentőségét, hogy az itteni rendezés precedensként fogja befolyásolni a birodalom sorsának későbbi alakulását. Felmerült a birodalom egész jellegének kérdése: mennyire tekintsék azt pusztá kereskedelmi vállalkozásnak, illetve inkább territoriális hatalomnak? Hogyan kell viselkedni a helyi hatalmakkal és a helyi lakossággal szemben? Miben álljon a Brit Kelet-India Társaság ellenőrzése? Hogyan alakítsák ki a kormány és a kereskedőtársaság viszonyát? Az indiai ügyek külügynek vagy belügynek tekintendők-e? A Társaság mennyiben befolyásolja az angol közéletet, és belekeverheti-e nemzetközi konfliktusokba az anyaországot? Mindezek a kérdések 1757 előtt egyáltalán nem merültek fel. Ekkor azonban a Kelet-India Társaság, amely eddig egyértelműen kereskedőtársaság volt, és csupán kereskedőtelepekkel rendelkezett, gyors területi terjeszkedésbe fogott Bengáliában. 1773-ban *North Regulating Act*-je az éppen csődöt jelentett Társaságot bizonyos állami ellenőrzés alá vonta, és ettől kezdve tendenciává vált a brit politikában az indiai ügyekbe való fokozódó állami beavatkozás. Bengália addigi kormányzójából Főkormányzó lett, és egy tanácsot rendeltek ki melléje. Felállítottak egy legfelsőbb bíróságot, és a brit kormány egyes minisztereinek joga lett az indiai sürgönyök felbontása. Szabályzatok irányították a Társaság ügyeit és alkalmazottait.¹⁴⁰ A Kelet-India Társaságot tehát felruházták bizonyos államhatalmi jogosítványokkal, de tapasztalatok híján ez a megoldás nem lehetett igazán átgondolt és következetes. 1778-ban a kormány fő India-szakértője, John Robinson felvázolt egy következetes reformot,¹⁴¹ amelyet azonban ekkor még félretettek, és amit North csak a viszonylag nyugodtnak induló 1781-es évben hozott újra elő.¹⁴² Közben, az amerikai háborúval párhuzamosan Indiában is háború zajlott: Haidar Ali, Maisszur szultánja betört egyes angol birtokokra. A North kormány ismét rákényszerült arra, hogy India ügyeivel foglalkozzék. Ekkoriban merült fel (az amerikai lázadás tapasztalatai alapján) a helyi lakossággal való bánásmód kérdése.¹⁴³ 1781 elején létrehoztak egy válogatott bizottságot, melynek fő szakértője Burke volt. Burke családjának egyes tagjai kapcsolatban álltak a Társasággal, és veszítettek az üzleten. Burke elszántan vetette magát a munkába. A Philip Francistól¹⁴⁴ kapott adatok és rokonai tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Társaság korrump emberek kezén van, akik rabszolgaságba hajtották Indiát.¹⁴⁵ A bizottság számos jelentést adott ki, közülük legfontosabb a 9. és a 11. számú, melyeket maga Burke írt.¹⁴⁶ Elsődleges célja a bengáli jogrendszer vizsgálata volt. Felállítottak egy ügynevezett Titkos Bizottságot is az indiai háború okainak kivizsgálására, Charles Jenkinson¹⁴⁷ és

Henry Dundas¹⁴⁸ részvételével.¹⁴⁹ Talán Burke és Dundas látták át legjobban a helyzetet, ez utóbbi törvénytervezetének elemeit majd Pitt használja fel. Egyik bizottság sem tartotta magát credeti céljához, mindkettő szélesebb adminisztratív és pénzügyi reformot akart. Ez annál inkább sürgetővé vált, mivel közeledett 1783, amikor a Társaság 1773-ban kiadott 10 éves szabadelvele lejárt, és új feltételeket lehetett megállapítani. A North bukását követő zavaros helyzetben sem Rockingham, sem Shelburne nem ért rá Indiával foglalkozni. Az első csak némi pénzügyi segítséget juttatott a Társaságnak, a másik ugyan 1782 nyarán komoly reformokat tervezett, de őszre India ügyét háttérbe szorította a békekötés körüli, elmérgesedő vita. A probléma kezelését végül is a Fox-North koalíció vállalta fel. Az 1783-as tavaszi ülészak végén Fox már jelezte, hogy őszre kidolgozzák javaslatukat. Ennek előkészítése – a témában már jártas Burke vezetésével – a nyár folyamán meg is történt.

Fox és Burke India-törvényjavaslata tulajdonképpen két törvényből állott. Az első a Társaság szerkezetével foglalkozott, a második az indiai kormányzati rendszerrel. Fox egy hét megbízottból álló tanácsot akart létrehozni, melynek tagjait a Parlament nevezte volna ki legalább négy évre, és csak a király mozdíthatta volna el őket. Személyükre a kormány azonnal konkrét javaslatot tett, és jogot formált ellenőrzésükre is. A tanács alá rendelve kilenc asszisztens ügyelt volna a Társaság kereskedelmi tevékenységére. Ezeket a személyeket szintén a parlament nevezte volna ki, de a Kelet-India Társaság tulajdonosi tanácsának javaslata alapján. Fox elképzelése tehát az volt, hogy a kelet-indiai ügyeket úgy kell megoldani, hogy egyrészt a Társaságnak csupán a konkrét kereskedelmi ügyek intézése maradjon, másrészt a kényes, politikai jellegű problémákat egy – pillanatnyilag éppen teljes mértékben tőle függő – tanács lássa el. A Gazdasági Reform elvei alapján a Koronára is csapást kívánt mérni, mivel formálisan a konkrét kinevezések nem azt, hanem a Parlamentet illették volna. A Gazdasági Reformerek valójában ellenzékiént érezték magukat elemükben: hatalomra kerülvén óhatatlanul adminisztratív reformerként is kezdtek fellépni, és ez a kettő nem összeegyeztethető: lehetetlen a kettőt ötvöző, de következetes irányzatot kialakítani. Elképzelésükben tehát elszámították magukat, s erre az azonnal felhördülő közvélemény fel is hívta a figyelmet. A felzúdulás elsődleges okául az szolgált, hogy Fox óvatlanul konkrét személyeket is megnevezett, akiket a hét tagú bizottságba javasolt. Ennek elnökekül Earl of Fitzwilliamet szánta (aki Rockingham unokaöccse és kijelölt politikai örököse volt). A bizottság tagjai között szerepelt Lord North fia és még öt, hasonló szempontok szerint összeválogatott úriember.¹⁵⁰ Mindez talán nem kavart volna akkora vihart, ha Fox javaslata szerint ez a bizottság a kormánnyal együtt távozott volna hivatalából. Fox azonban úgy képzelte, hogy az létrehozása után független lesz a mindenkori kormánytól. A sorozatos kormányváltások időszakában egy következő kormány és a bizottság között tehát gyakorlatilag elkerülhetetlenné váltak volna az éles konfliktusok, és India fölött Fox köre négy évre gyakorlatilag hitbizományszerű uralmat kívánt megszerezni. A törvényt azonban nemcsak ezért támadták. Burke eddig minden alkalommal a legpatetikusabb stílusban védte a Társaság törvényes jogait, amikor Lord North vagy Chatham kívánt annak ügyeibe avatkozni. Fox és Burke eddig a Gazdasági Reform lelkes hívének szerepét játszották, szónokoltak és szavaztak a Korona befolyása ellen, most azonban

sokak számára világossá vált, hogy ez csupán szerepjátszás volt, nem több. A törvényjavaslat jelentősen – és a közvélemény többsége számára az alkotmányt is veszélyeztető mértékben – megnövelte volna a kormány, tehát a Korona hatalmát. (A törvény támadóinak kedvelt érve volt, hogy ha ezt a törvényt annak idején North javasolta volna, akkor Fox lett volna legádázabb ellenfele, és „már másnap nagygyűlést hívott volna össze választókerületében.”¹⁵¹ A törvényjavaslatot annak titkos előkészítése és erőszakos siettetése miatt is sokan támadták. Az is felvethető volt ellene, hogy aláassa az egyik legszentebb és legföltettebb jogot, a tulajdonjogot. A Kelet-India Társaság tulajdonosai hívei lettek volna egy korszerű rendezésnek, de az efféle direkt, és durva kormányzati beavatkozást szinte mindannyian elleneztek. Kijelentették, hogy a törvény egyoldalú, törvénytípró lépés a Korona részéről. Erre való hivatkozással tulajdonképpen a törvény egészét elvetették, tekintet nélkül annak elfogadható részeire. Ezekkel az érvekkel sikerült a Cityt és a szélesebb közönséget is a törvény ellen hangolni, melynek nyomán szabályos tömeghisztéria kezdett el kialakulni. A közvélemény meg volt győződve arról, hogy a törvény teljesen felborítaná az alkotmányt, és hogy Fox csoportját ennek a törvénynek a megszületése után már el sem lehetne bocsátani, sőt, ők neveznék ki a parlamentet. Talán e ponton figyelhető meg legjobban az 1780-as évek elejének legáltalánosabb politikai téveszméje: a Korona hatalmának túlértékelése. Lord Camden¹⁵² például kijelentette, hogy ez a törvény Fox-ot „örökös diktátorrá” tenné, Wyvill szerint pedig aki India fölött gyakorolja a hatalmat, az minden bizonnyal korrupcióval akar kormányozni. A korra jellemző gyilkos karikatúra-hadjárat kezdődött Fox ellen (az egyik jellegzetes képen „Carlo Kánnak” kereszttelve indiai mogulként ábrázolták, amint elefántháton vonul be a Leadenhall Street-re).¹⁵³ Fox jól tudta, hogy az ilyen karikatúrák többet ártnak neki az összes parlamenti szócsatánál.¹⁵⁴ Egyúttal azonban tisztában volt a parlament tényleges erőviszonyaival, bizott helyzetében, és számítása bevált. A javaslat minden szavazáson több, mint 100 fős többséggel ment át. December 9-én minden készen állott arra, hogy a Kelet-India törvényt átvigyék a Lordok Házába. A viharfelhők azonban már gyülekezni kezdtek a törvényjavaslat, de a koalíciós kormány feje fölött is. A törvényt második olvasatban november 27-én fogadták el. Még ugyanezen a napon Robinson, Jenkinson – és az éppen legújabbban ellenzékhez pártolt Henry Dundas – elhatározták, hogy minden eszközt bevetve valahogyan megakadályozzák a törvény jóváhagyását. Rá akarták venni a Lordokat a törvény elvetésére és a kormány megbuktatására. Ez nem is tűnt kivihetetlennek. 1783. december elejére, mire a törvény a Lordok elé kerülhetett, a felsőház több jelentős tagja is kezdte úgy látni, hogy a koalíció hatalmaskodásai ellen fel kell lépni.¹⁵⁵ Mindez azonban kevésnek bizonyult volna, hiszen az elpártolások ellenére Fox és North sokkal több szavazattal rendelkeztek, mint annak idején Rockingham.¹⁵⁶ Végül a vitát eldöntő tényezőnek a király véleménye bizonyult. Az uralkodó csupán az alkalmat várta a koalíció elbocsátására. A közhangulat megmutatta, hogy az alkalom kétségtelesen eljött. Egyetlen dolog volt csupán kétséges, nevezetesen hogy akad-e személy, aki vállalja a kisebbségi kormányzás nem éppen hálás szerepét, továbbá a nem alkotmányos úton való hatalomrajutás ódiomát. Ellenzéki körök már a koalíció létrejöttékor hallgatólagosan megállapodtak abban, hogy

az egyetlen számbajöhető személyiség erre a célra William Pitt. Ezzel maga a király is tökéletesen tisztában volt. Már az 1783. évi tavaszi kormányválság idején két ízben is felkérte Pittet a kormányalakításra, aki azonban ezt elutasította, mondván, nem volna képes egy ilyen nagy többségű ellenzékkel szemben fenntartani és működtetni kormányát. 1783. november végére az átpártolások ellenére sem változott meg döntően a helyzet. A Kelet-India Társaság vezetői, az alsó- és felsőházi ellenzék november végén közös aknamunkába fogott, hogy William Pittet hatalomra segítse. Thurlow¹⁵⁷ és Temple¹⁵⁸ rávették a királyt az összehangolt cselekvésre, és mivel most Pitt is kész volt felvenni a kesztyűt, beindult a politikai gépezet a törvényjavaslat és vele együtt a kormány megbuktatására. 1783. december 3-án a képviselőház véglegesen megszavazta a törvényjavaslatot, 208:102 arányban. Ekkorra azonban már Thurlow a király engedélyével elhíresztelte a Lordok Házában, hogy mindenki, aki a törvény mellett szavaz, kegyvesztett lesz az udvarnál. Ha a meggyőződés nem is, de az alkotmányellenes fenyegetés hatott: a törvényt a Lordok leszavazták, a király pedig erre való hivatkozással elbocsátotta a koalíciót. 1783 decemberében a 24 éves William Pitt lett Nagy-Britannia miniszterelnöke. Bizonytalan hatalma stabilizálása mellett egyik első feladatának India ügyének rendezését tekintette. Az általa javasolt törvényt csak az 1784 tavaszán lezajló általános választások után volt képes keresztülvinni. Ez a törvény sokat átvett Fox javaslatából, de kihagyta abból a közvéleményt és a Társaságot irritáló rendelkezéseket. 1784-ben olyan rendezés született meg Indiára vonatkozóan – a kettős kormányzás szisztémája, – amely 1858-ig működött, és döntően megnövelte a brit kormány befolyását India ügyeire.

Az 1780-as évek első felében a brit közélet kulcsproblémája egy – talán élhetünk ezzel a kifejezéssel – általános válsággal és az annak leküzdésére irányuló megoldási kísérletekkel függött össze. A 18. század végén nem meglepő, hogy e válság megoldását a korabeli politikai közvélemény reformok útján kereste. Az 1780-as évek reformmozgalmai néhány év alatt úgy tűnt, jelentős eredményeket hoztak, ám a reformerek nem mindig mérték fel helyesen a helyzetet és saját mozgásterüket. A fent ismertetett három reformirányzat közül saját kora a Gazdasági Reformot értette meg és fogadta el legáltalánosabban. A brit lakosság petíciói is ezt támogatták, a parlamentben is ezek körül zajlottak a leglázásabb viták. A reformnak ez az irányzata azonban zsákutcának bizonyult, és a 19. századra el is akadt. Az 1820-as évekre az is tisztázódott, hogy az 1780-as évek eme nagy mozgalma a Korona hatalmát alaptalanul túlértékelte. Ez a kérdéskör az 1830-32-es reformesemények után végleg lekerült a napirendről. A választójogi, vagy más néven a parlamenti reformirányzat az 1780-as években teljességgel eredménytelen maradt. A 19. század eseményeit tekintve azonban az alkotmányos kérdések igazi megoldásának ez, és nem a Gazdasági Reform bizonyult. Az 1832-es Reform Bill kezdte érvényre juttatni az 1760-as években megszületett elképzeléseket. 1884-ig eltörölték a *rotten borough*-k maradvékát is, és lényegében megvalósult az általános férfiválasztójog. Az évenkénti parlamentek kérdése azonban komoly formában soha többé nem merült fel. A 19. század végén e követelés helyét a női választójog problémája vette át, mely – igaz, elég későn – 1928-ban nyerte el végső megoldását.

A parlamenti reformok mellett a 18-19. század fordulója az adminisztratív reformok terén hozott igazán nagy eredményeket. A fentebb áttekintett adminisztratív reform kapcsán (Írország reformjától eltekintve) az alábbiakat állapíthatjuk meg:

1. Az adminisztrációs reformok mindig az éppen hatalmon lévők intézkedései voltak, tehát nem lehetett elsődleges érdekük a Korona befolyásának visszaszorítása.

2. Ezek a reformok valóban nem is ezt eredményezték, hanem az államapparátus modernebbé, hatékonyabbá tételével éppen növelték a Korona erejét.

3. Irányvonaluk és hatásuk tehát éppen ellentétes volt a Gazdasági Reforméval. Mindehhez azonban annyi kiegészítést kell hozzátennünk, hogy míg a Gazdasági Reform az uralkodó hatalmát a parlament egyes köreinek akarta átjátszani, az adminisztratív reform nem ennek ellenkezőjét célozta: a hatalmat nem az uralkodónak, hanem csupán a Korona másik elemének, a kormánynak kívánta juttatni. Ez az irányzat az ifjabb Pitt miniszterelnöksége idején élte fénykorát, aki majd húsz éves miniszterelnökségének idején leginkább adminisztratív jellegű reformokkal stabilizálta hatalmát. Ebben utódai is követték, melynek eredményeként a 19. század az egyre erősödő kormányzat, és azon belül is az egyre dominánsabb miniszterelnöki hivatal korszakává vált Angliában.

Jegyzetek

1. William Pitt (1759–1806). 1781-től képviselő, 1782-ben már *Chancellor of the Exchequer* (pénzügyminiszter), 1783-tól 1801-ig, majd 1804-től haláláig miniszterelnök.
2. 1782. május 7-én mondott beszédéből. L.: *The Speeches of the Right Hon. William Pitt in the House of Commons*. Ed. W.S. Hathaway. London, 1806. Vol. 1. 27. (a továbbiakban: Pitt)
3. 1783. május 7-i beszédéből. L.: Pitt. Vol. 1. 72.
4. Dicey, A.V.: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Bp. 1902. 2–3. (a továbbiakban Dicey)
5. Idézi: Dicey. 2.
6. A brit alkotmány két fontos alapidokumentuma. L.: *Nyugat-Európa alkotmányai*. Bp. 1988. 116–125.
7. Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Bp. 1990. 101. 364. számú jegyzet.
8. Lord Frederick North (1732–1792). 1754–1790 között parlamenti képviselő, utána 2nd Earl of Guilford. 1770–1782 között miniszterelnök, az 1783-as koalíciós kormány idején belügyminiszter.
9. Charles Watson-Wentworth, Marquess of Rockingham (1730–1782). Az 1770-es években a whig ellenzék vezére, 1765–66-ban és 1782 tavaszán miniszterelnök.
10. William Petty, 2nd Earl of Shelburne, 1st Marquess of Lansdowne (1737–1805). A 70-es években a Chatham-párti ellenzék vezére, 1782–83 folyamán miniszterelnök.

11. Az elkövetkező négy válságos év során mindannyian hatalomra kerültek: 1782. márciusában megbukott Lord North, akit Lord Rockingham (Lord Shelburne-nel koalícióban) követett 1782. július 1-jén bekövetkezett haláláig. Utóda Lord Shelburne lett 1783. februárjáig. Majd Lord North és Charles James Fox koalíciója került hatalomra (Lord Portland névleges vezetésével). A koalíciót 1783 decemberében váltotta fel az ifjabb William Pitt kormánya, mely 1801 márciusáig működött, végre újra stabil kormányzatot biztosítva Angliának.
12. The Parliamentary Papers of John Robinson, 1774–1784. Ed. W.T. Laprade. London, 1922. 34. (a továbbiakban: Robinson) Vesz össze Bors György tanulmányával ebben a számban.
13. John Wilkes (1725–1784). Radikális reformer, újságíró, parlamenti képviselő, akit 1764-ben kizárnak a parlamentből és száműznek. A sajtószabadság egyik élharcosa. 1768-ban hazatér, és újra megválasztatja magát, emiatt börtönbe zárják. Később újra képviselő, sőt London *Lord Mayor*-je lesz.
14. Charles Lennox, 3rd Duke of Richmond (1735–1806). Radikális arisztokrata, kisebb hivatalokat viselt Shelburne és Pitt alatt.
15. The Diaries and Correspondence of the Right Hon. George Rose. Ed. L. V. Harcourt. London, 1860. Vol. I. 34–35. (a továbbiakban: Rose)
16. Christopher Wyvill tiszteletes (1740–1822). A *Yorkshire Association for Parliamentary Reform* alapítója és elnöke.
17. Christie, Ian R.: Wars and Revolutions: Britain 1760–1815. London, 1982. 137. (a továbbiakban: Christie)
18. Brown, Peter: The Chathamites. London, 1967. 84. (a továbbiakban: Brown)
19. Ehrman, John: The Younger Pitt: The Years of Acclaim. Stanford, 1969. 67. (a továbbiakban: Ehrman)
20. Charles James Fox (1749–1806). Rockingham halála után az ellenzék vezére, Pitt fő ellenfele. 1782-ben, 1783-ban és 1806-ban külügyminiszter.
21. Maccoby, S.: English Radicalism: 1786–1832. London, 1955. 15. (a továbbiakban: Maccoby)
22. Major John Cartwright (1740–1824). Londoni radikális.
23. Unitárius orvos, londoni radikális.
24. Brown. 86.
25. Ezt a csoportot *Quintuple Alliance*-nek nevezték, tagjai a következő választókerületek voltak: London City, Southwark, Westminster, valamint Middlesex és Surrey megyék.
26. Watson, J. Steven: The Reign of George III. Oxford, 1960. 230. (a továbbiakban: Watson)
27. Christie. 136–137.
28. John Sawbridge (1732–1795). A City egyik tekintélyes kereskedője és tisztségviselője, radikális.
29. Edmund Burke (1729–1797). A whig ellenzék egyik vezéralakja és legfontosabb teoretikusa.
30. Rose, John Holland: Pitt and National Revival. London, 1923. 109. (a továbbiakban: Rose); Wilson, Philip Whitwell: William Pitt. the Younger. Garden City, 1933. 82.
31. Ehrman. 71.

32. Charles Stanhope, Lord Mahon. Később 3rd Earl of Stanhope (1753–1816). Excentrikus polihisztor és radikális politikus. Ő ismertette meg sógorát, William Pittet Wyvill-lel.
33. Ehrman. 72. Ez volt az első alkalom, hogy Pitt és Fox az ellenkező oldalon szavazott. L.: Rose. 110.
34. Watson. 252.
35. Ehrman. 72.
36. Az amerikai háborút lezáró 1783-as párizsi békekötésről van szó.
37. Ehrman. 72.
38. Ehrman. 73.
39. Ehrman. 73.
40. Ezt a fontos levelet idézi: Maccoby. 15–16. E levélben Wyvill Pitt jószándékát ecsetelgeti, és a körülmények alakulásában látja a reformmozgalom hanyatlásának okait.
41. New Cambridge Modern History, Vol. 8. The American and French Revolutions: 1763–1793. Cambridge, 1965., 52.(a továbbiakban: NCMH)
42. John Dunning, 1st Baron Ashburton (1731–1783). A Shelburne-párt egyik jelentős figurája.
43. Itt a parlament egész alsóházáról van szó: az egész Ház bizottsága csupán egy ülészési forma.
44. Brown. 231.
45. A kormány és az uralkodó ellene foglalt állást és ellenjavaslatot nyújtott be, melynek nyomán heves vita tört ki, és a kormány nem tudott ellenállni a koncentrált támadásoknak. Rendkívül viharos ülésen 233:215 arányban szavazták meg. L.: Fox, Charles James: Memorials and Correspondence of. Ed. Lord John Russell. London, 1853. Vol. I. 248.(a továbbiakban: Fox)
46. Hume, David összes esszéi. I. kötet. Bp. 1992. 52–56. (a továbbiakban: Hume)
47. Padfield, Colin F.: British Constitution. London, 1983. 114.
48. Részletesen lásd.: Dicey. 342.
49. Pitt 1872. május 7-i beszédéből. Pitt. 27.
50. Foord, Archibald: The Waning of the Influence of the Crown. English Historical Review. 1947. Vol. 62. 484. (a továbbiakban: Foord)
51. Erre utal: Fox. Vol. I. 247 a North-kormány 1780-as helyzetével kapcsolatban. A „befolyásolás” fogalmát illetően vesd össze Borus György tanulmányával ebben a számban.
52. Foord. 489.
53. L. részletesen: Robinson. 49–50.
54. A témáról részletesebben: McCahill: Peerage Creations and the Changing Character of the British Nobility 1750–1850. English Historical Review. 1981. Vol. 96. 259–284.
55. A lordok inkább megszavazták saját vétőjoguk elvesztését. L. Keith, A.B.: Constitutional Law. London, 1939. 104. (a továbbiakban: Keith)
56. Todd, Alphaeus: A parlamenti kormányrendszer Angliában. Bp. 1876–1877. II. kötet, 342–346. (a továbbiakban: Todd)
57. Foord. 497.

58. Ez a furcsa rendelkezés 1919-ig volt érvényben. L. Keith. 62.
59. Ehrman. 62–63.
60. Brown. 308.
61. Kemp, Betty: Crewe's Act, 1782. *English Historical Review*, 1953. Vol. 68. 259. (a továbbiakban: Kemp)
62. 1780 áprilisában, majd 1781 márciusában.
63. Foord. 501.
64. 1675 óta történnek erőfeszítések ezek visszaszorítására. L.: Foord. 497.
65. Foord. 498.
66. William Pulteney, 1st Earl of Bath (1684–1764). Walpole idején az ellenzék vezére.
67. Kemp. 259.
68. William Dowdeswell (1721–1775).
69. Kemp. 259.
70. Ezt a nézetet képviseli például Archibald Foord is. (L.: Ford. 501.), bár véleménye szerint igazi áttörés csak az 1820-as években következik be, amikor a korona tisztviselőinek az ellenzéki is megengedetté válik.
71. Robert Craggs-Nugent, 1st Earl of Nugent (1702–1788). Ekkoriban Northék támogatója.
72. Kemp. 260.
73. Kemp. 260
74. Marriott, J. A. R.: *English Political Institutions*. Oxford, 1910. 104.(a továbbiakban: Marriott)
75. Kemp. 262. lábjegyzet.
76. Kemp. 262–263.
77. Lord Mahon: *History of England from the Peace of Utrecht to the Peace of Versailles, 1713–1783*. Leipzig, 1854. Vol.VI. 247.
78. Brown. 308.
79. Idézi: Foord. 495. Más, de hasonló adatokat közöl Watson. 247.
80. Marshall, Dorothy: *18th Century England*. Harlow, 1989. 467.
81. A törvény megszületése után két parlamenti tag, Harley és Drummond urak, feladták kormányszerződésüket, hogy helyüket megtarthassák. L.: Watson. 247.
82. Foord. 196.
83. Foord. 196.
84. A kereskedelem ügyével foglalkozó államhivatal.
85. Mahon. VI. 146. VII. 1–5.
86. Sir George Savile baronet (1726–1784). Parlamenti képviselő.
87. Mahon. VII. 2–3.
88. Az angol megye legfőbb tisztviselője, az uralkodó nevezi ki.
89. A beszéd szövegét L.: Burke's Politics. *Selected Writings and Speeches of Edmund Burke*. Ed. J.S. Ross. New York, 1949. 176–212 (a továbbiakban: Burke's Politics).

90. E hivatalokról részletesebben lásd.: Morley, John: Burke. London, 1880. 91–92. (a továbbiakban: Morley)
91. Burke's Politics. 192.
92. E tervezetet az irodalom többféle címen emlegeti, pl.: *Civil List Act* (ez a leggyakoribb) vagy *Civil Establishment Act*. L.: Morley. 89.; Burke's Politics. 176.
93. Ezekről ld. a Korona „káros befolyásáról” frottakat. A civillista-rendezés régi kísérleteiről ld. részletesebben: Clark, J.C.D.: *Revolution and Rebellion*. Cambridge, 1986. 72–73.
94. Burke's Politics. 176–212.
95. Richard Rigby (1722–1788). Képviselő. A *Paymaster General* az állam főpénztárosa.
96. Brown. 306.
97. Lord John Cavendish (1732–1796). Parlamenti képviselő.
98. Angol alkotmányos alapelv, mely kimondja, hogy minden hatalom feje az uralkodó, de ő a saját személyében semmiféle ügyet nem intézhet, csakis miniszterci által.
99. Brown. 306.
100. A két eltörölni javasolt hivatal a *Treasurer* és a *Cofferer of the Chamber*. A fentieket ld.: Brown. 306.
101. Brown. 311.
102. Mahon. VII. 5.
103. A hadsereg főpénztárosa.
104. Ennek több oka is lehetett: részben Burke alacsony származása, másrészt heves, lobbanékony természete. L.: Morley. 95.
105. Henry Fox. 1st Baron Holland (1705–1774)
106. Morley. 94.
107. William Pitt, 1st Earl of Chatham (1708–1778). Az ifjabb Pitt apja. Az ő pártjának utóda volt Shelburne pártja.
108. Watson. 247.
109. Watson. 248.
110. Watson. 248.
111. Foord. 492.
112. Foord. 492.
113. Körülbelül a pénzügyminisztériumnak megfelelő állami hivatal.
114. Foord. 491.
115. Perry, Keith: *British Politics and the American Revolution*. London, 1990. 111.
116. Ehrman. 62.
117. Rose: 5.
118. Pitt 1781. február 26-i beszédéből. Pitt. I. 10.
119. Ekkor vezették be, hogy a *Treasury*-nél az eddigi kor szerinti előrelépések helyett a „képesség, figyelem, gondosság, szorgalom” számítson. L.: Christie. 23.
120. Watson. 246.
121. Ehrman. 91.

122. L.: 1783. június 17-i beszédét. Pitt. I. 43.
123. A tulajdonképpeni pénzügyminiszter.
124. Watson. 246.
125. Tomline, Sir George Pretyman: *Memoirs of the Life of William Pitt*. Vols. 1–3. 3rd ed. London, 1921. 169.
126. Rose. 132.
127. Ehrman. 92–93.
128. Christie. 186.
129. Marshall. 466.
130. Marriott. 111.
131. Christie. 23.
132. Marriott. 109.
133. Ehrman. 96., Augustus Keppel, 1st Viscount Keppel. (1725–1786) Admirális és képviselő.
134. *American Intercourse Bill* címen.
135. William Eden, 1st Baron Auckland (1744–1814).
136. Az 1651-ben született Hajózási Törvény.
137. Ritcheson, Charles R.: *Aftermath of Revolution: British Policy toward the United States*. Dallas, 1969. 6. (a továbbiakban: Ritcheson)
138. Ritcheson. VIII.
139. Ritcheson. VIII.
140. Ehrman. 118.
141. Watson. 261–262.
142. NCMH. VIII. 553.
143. Watson. 262.
144. Sir Philip Francis (1740–1818). Magasrangú állami tisztviselő, az 1770-es évek második felében Indiában szolgál. Junius álnéven radikális pamfletíró.
145. Watson. 262.
146. Morley. 102–103.
147. Charles Jenkinson (1729–1808). 1st Earl of Liverpool. (A későbbi miniszterelnök apja.)
148. Henry Dundas, 1st Viscount Melville (1739–1811). Ekkoriban Lord Advocate, vagyis kb. Skócia ügyeinek minisztere.
149. Ehrman. 119.
150. A többiek: Frederick Montagu, Sir Henry Fletcher és Robert Gregory a Brook's klubból (Fox baráti köréből), North köréből pedig a fián kívül Viscount Levisham és Sir Gilbert Eliot. L.: Wilson. 96.; Rose. 145–146.
151. A Westminsterben. L.: Ehrman. 121.
152. John Jeffries Pratt, 1st Marquis of Camden (1759–1840).
153. Itt volt Londonban a Kelet-India Társaság székháza. L.: George: *English Political Caricature to 1792*. Oxford, 1959. Plate 66. 169.

154. Wilson. 97.
 155. Christie. 154.
 156. Foord, Archibald: His Majesty's Opposition, 1714–1830. Oxford, 1964. 391.
 157. Edward, Lord Thurlow (1731–1806). A Fox-North koalíciót kivéve a korszak összes kormányának Lordkancellárja.
 158. Lord George Nugent-Temple-Grenville, 3rd Earl Temple, Marquess Buckingham (1753–1813). William Pitt unokatestvére.

MÁRIA TANDORI

Die Richtlinien der Reformbewegung im britischen Parlament Anfang der 1780-er Jahre

England erlebte Anfang der 1780-er Jahre eine der schlimmsten Krisen seiner Geschichte. Der Verlust der amerikanischen Kolonien bedeutete eine schwerwiegende und peinliche Niederlage, worauf die wirtschaftliche, finanzielle und politische Krise des Mutterlandes folgte. Diese Situation führte außer der üblichen Regierungskrise zur Erschütterung des gesamten Verfassungsstaates. Die politische Öffentlichkeit forderte die Reform der Verfassung.

In Anbetracht der Reformen meldeten sich im britischen Parlament Anfang der 1780-er Jahre drei Ansichten. Die an der Macht beteiligte Fraktion unter Führung von Lord North wollte das gegenwärtige System konservieren: die englische Verfassung sei perfekt, jede Änderung wäre für ihre feine Struktur gefährlich. Die größte Oppositionsgruppe meinte mit Lord Rockingham, die englische Verfassung sei ursprünglich tatsächlich perfekt gewesen, zur Zeit bedürfe sie jedoch kleinerer Korrekturen. Das empfindliche Gleichgewicht der englischen Verfassung sei nämlich während des 18. Jahrhunderts ins Schwanken geraten: die Krone (die Exekutive) habe durch ihren korrupten Einfluß der Legislativen gegenüber die Oberhand gewonnen. Lord Rockinghams Richtung wollte also Reformen, die das Gleichgewicht wiederherstellen, indem der Einfluß der Krone zurückgedrängt wird. Sie waren der Meinung, daß die Grundlage des Einflusses der Krone deren Einkommen bilden, sie müsse daher um diese wirtschaftliche Basis gebracht werden. Diese Reformrichtung wurde die Wirtschaftsreform genannt. Die dritte Fraktion im Parlament unter der Führung von Lord Shelburne war zwar zahlenmäßig kleiner, ihre Bedeutung betreffend aber keineswegs unwichtig. Sie wurde nämlich von den außerparlamentarischen Liberalen unterstützt. Lord Shelburnes Gruppe war von der Vollkommenheit der englischen Verfassung nicht überzeugt. Sie vertraten die Ansicht, das politische System sei dermaßen korumpiert, daß seine Probleme nur durch radikale politische Reformen lösbar seien. Sie forderten öftere Wahlen, die Ausweitung des Wahlrechts und ein übersichtlicheres Wahldistriktsystem. Der Aufsatz gibt einen kurzen Überblick der wichtigsten Maßnahmen und Ergebnisse der obigen zwei Reformrichtungen. Es wird dabei die im allgemeinen vernachlässigte dritte Richtung, die administrative Reform, von den zwei, in der Fachliteratur oft erörterten Richtungen deutlich unterschieden. Sie wird in den meisten Werken, die diese Epoche behandeln, nicht beachtet oder aber einfach der Wirtschaftsreform zugeordnet. Die grundlegende Feststellung des Aufsatzes ist folgendes: die administrativen Reformen haben nichts mit den Wirtschaftsreformen zu tun, da ihre Zielsetzungen und Wirkungen gerade entgegengesetzt sind.

MÁRIA TANDORI

Trends of the reform movement in the British Parliament at the beginning of the 1780s

At the beginning of the 1780s England went through one of the most serious crises of its history. The loss of the American colonies, the consequence of an overwhelming and humiliating defeat, was followed by an economic, financial and political crisis of the mother country. The governmental crisis shattered the entire constitutional system and voices in the British political public began to articulate demands for constitutional reform.

At the beginning of the 1780s three opinions were formulated in Parliament in connection with reform. The faction in power, led by Lord North, aimed at maintaining the status quo. They believed that the English Constitution was perfect and thought that any kind of change might threaten its delicate structure. The largest group of the opposition, which was headed by Lord Rockingham, had the opinion that the English Constitution had really been perfect in its original form, but in its present state it required smaller corrections. According to the Rockingham faction, the delicate balance of the Constitution had been overturned during the 18th century: the Crown (the executive power) got the better of the legislative by means of its corrupting influence. Accordingly, Lord Rockingham pursued reforms which would restore the balance of power by reducing the influence of the Crown. He and his followers held that since this influence was based on the incomes of the Crown, it had to be deprived of its economic basis. Hence the name of this reform movement: the Economic Reform. The third faction in Parliament, which was led by Lord Shelburne, was smaller in number, but much more significant in power for it was supported by extra-parliamentary radicals. Lord Shelburne and his group were not convinced of the perfectness of the Constitution. In their opinion the political system was so deeply corrupted that the problems could be solved only by means of radical political reform. They demanded more frequent elections, broader franchise and the improvement of the constituency system.

The study gives a brief survey of the main measures and achievements of the abovementioned two reform movements. At the same time, it distinguishes from these two well-defined and often discussed movements a usually neglected third one, the administrative reform movement, which is usually ignored by most studies covering this period or simply ranged among the Economic Reform. The study intends to show that the administrative reforms as a series of distinct measures had nothing to do with the Economic Reform because their objectives and effect were in opposition to the latter's.